

โลกทัศน์กับความเป็นพลเมืองเชิงซ้อนจากข้างล่าง
ของครอบครัวข้ามแดนในชุมชนชายแดนไทย-ลาว
Worldviews and Complex Citizenship from below
among Cross-border Families
in Thai-Lao Border Community

พลวิเชียร ภูทองไชย¹ พัชรินทร์ ลาพานันท์² และ ภาณุ สุพพัตกุล³

Phonwichian Phukongchai, Patcharin Lapanun and Panu Suppakul

Received: January 17, 2023/ Revised: March 29, 2023/ Accepted: June 22, 2023

บทคัดย่อ

บทความวิจัยนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาโลกทัศน์ของครอบครัวข้ามแดนในชุมชนชายแดนไทย-ลาว ต่อการสร้างความเป็นพลเมืองเชิงซ้อนจากข้างล่าง เพื่อต่อรองกับความ เป็นพลเมืองเชิงเดี่ยวของรัฐชาติที่อยู่บนฐานของกฎหมาย ใช้การวิจัยเชิงคุณภาพตาม แนวทางศึกษาปรากฏการณ์วิทยา เก็บข้อมูลด้วยการสัมภาษณ์เชิงลึกร่วมกับการสังเกต ใน ระหว่างเดือนเมษายน 2562 ถึงเดือนมีนาคม 2563 มีผู้ให้ข้อมูล 50 คน ประกอบด้วย ตัวแทนครอบครัวข้ามแดน ผู้นำชุมชน เจ้าหน้าที่รัฐและนักพัฒนาเอกชน จากชุมชน ชายแดนไทย-ลาว แห่งหนึ่งในอำเภอนาดาล จังหวัดอุบลราชธานี ผลการวิจัย ทำให้เห็นถึง

¹ นักศึกษาหลักสูตรปริญญาตรีบัณฑิต, คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยขอนแก่น (Ph.D. candidate, Sociology, Department of Social Sciences, Faculty of Humanities and Social Sciences, Khon Kaen University), Email: boyphukongchai@gmail.com

² ผู้ช่วยศาสตราจารย์, คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยขอนแก่น (Assistant Professor, Department of Social Sciences, Faculty of Humanities and Social Sciences, Khon Kaen University), Email: lapanun@gmail.com

³ อาจารย์, คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยขอนแก่น (Lecturer, Department of Social Sciences, Faculty of Humanities and Social Sciences, Khon Kaen University), Email: panusu@kku.ac.th

พัฒนาการของครอบครัวข้ามแดนในชุมชนชายแดนไทย-ลาว และรูปแบบครอบครัวลักษณะต่าง ๆ ครอบครัวเหล่านี้ไม่ได้เกิดจากแต่งงานตามกฎหมายไทยและลาว จึงทำให้สมาชิกอย่างน้อยหนึ่งคนไม่มีสถานะความเป็นพลเมืองตามกฎหมายของไทย กลายเป็นกลุ่มคนข้างล่างที่ด้อยสิทธิและอำนาจ จนต้องประกอบสร้างความเป็นพลเมืองเชิงซ้อนจากข้างล่าง เพื่อต่อรองกับความเป็นพลเมืองของรัฐชาติ ผ่านปฏิบัติการใช้วิถีชีวิตสองถิ่นที่ในฝั่งไทยและฝั่งลาว ภายใต้โลกทัศน์ความเป็นคนสองฝั่งโขง ความเป็นลูกหลานพระเจ้าใหญ่องค์ตื้อ และความจงรักภักดีต่อสถาบันกษัตริย์ไทย ด้วยปรารภณาให้ครอบครัวเข้าถึงทรัพยากร สิทธิและสวัสดิการ เพื่อสร้างความมั่นคงและลดความเสี่ยง ปฏิบัติการดังกล่าวเกิดขึ้นภายใต้บริบทที่เส้นเขตแดนรัฐชาติเปิดกว้าง และโลกที่เชื่อมโยงถึงกันจากโลกาภิวัตน์ การศึกษานี้มีข้อเสนอว่ารัฐไทยและลาวควรมีนโยบายรองรับครอบครัวข้ามแดนโดยคำนึงถึงบริบท วิธีการดำรงชีพ และโลกทางสังคมของคนท้องถิ่นในชุมชนชายแดนไทย-ลาว

คำสำคัญ: โลกทัศน์ ความเป็นพลเมืองเชิงซ้อนจากข้างล่าง ครอบครัวข้ามแดน
วิถีชีวิตสองถิ่นที่ ชุมชนชายแดน

Abstract

This article aims to explore the worldviews of cross-border families in the Thai-Lao border community towards the construction of a complex citizenship from below in order to negotiate with single citizenship of a law-based nation-state. This research applied a qualitative methodology with phenomenological approach. Data were collected from April 2019 to March 2020 through in-depth interviews and observations with 50 informants: cross-border family members, community leaders, state officials, non-government organization's staff in a border community in Natan district, Ubon Ratchathani province. The results show the developmental periods of cross-border families and patterns of marriage. Also, all these cross-border marriages are not registered under Thai and Lao law, thus at least one member in a cross-border family is not eligible for legal citizenship. Lacking right and power, they have to construct their citizenship from below to negotiate with citizenship

prescribed by the nation-state through the practices of bi-local living in both Thailand and Laos, with the perception that they are the people of both countries, the children of Prachao Yai Ong Tue and loyalty to the Thai monarchy. They wish for their families to gain access to resources, right, and social welfare to establish stability and reduce risks. Such practices take place under the context of open nation-state border and the world connected by globalization. This study suggests that Thai and Laos PDR states should has supportive policies for cross-border families. Such policies should take into consideration the context, livelihood and social world of local people in the Thai-Laos border community.

Keywords: Worldview, Complex citizenship from below, Cross-border family, Bi-local living, Border community

บทนำ

ดินแดนสองฝั่งแม่น้ำโขงเป็นถิ่นฐานของกลุ่มชนร่วมวัฒนธรรมล้านช้างที่มีรากเหง้าเดียวกันมากกว่าพันปี ก่อนสร้างบ้านแปลงเมืองและสั่งสมวัฒนธรรมขึ้นมา แล้วเรียกชนชาติตนว่า “ลาว” (Phumisak, 1992) มีวัฒนธรรมร่วมคือ ชาติพันธุ์และภาษา พุทธศาสนา ฮีตสิบสอง คองสิบสี่ ซึ่งเป็นจารีตประเพณีที่ผสมผสานระหว่างศาสนาพุทธ การนับถือผี และความเชื่อในสิ่งลี้ลับเหนือธรรมชาติ ในยุคอาณานิคม ดินแดนสองฝั่งโขงถูกแบ่งให้อยู่ใต้อำนาจรัฐชาติที่ต่างกัน ฝั่งซ้ายถูกผนวกเข้าเป็นอินโดจีนของฝรั่งเศส ก่อนกลายเป็นรัฐชาติลาวและคนลาวภายหลังได้เอกราช ส่วนฝั่งขวาตกเป็นของสยาม และถูกสร้างให้เป็นภาคอีสานและคนอีสาน (Stuart-Fox, 2010) ผู้ปกครองไทยและลาวทุกยุคได้พยายามปลูกฝังอุดมการณ์ชาตินิยม และความเป็นพลเมืองต่อผู้คนที่อยู่ในฝั่งตน ให้เกิดสำนึกความเป็นพลเมืองหนึ่งเดียวกัน มีความจงรักภักดีต่อรัฐชาติที่ตนสังกัด ด้วยกลไกแห่งอำนาจและวาทกรรมที่ถูกสร้างขึ้น เพื่อจำแนกความเป็นคนไทยกับความเป็นคนอื่น มุ่งให้คนอีสานในฝั่งไทยกับคนลาวในฝั่งลาว แยกกันเด็ดขาดในยุคสงครามเย็น และทวีความเข้มข้นยิ่งขึ้น หลังปี 2518 เมื่อเกิดการปฏิวัติลาว

อย่างไรก็ดี ความปรารถนาของประเทศไทยและรัฐลาวดูเหมือนไม่ประสบผลสำเร็จนัก ประจักษ์พยานชัดที่สุด ต่อสายสัมพันธ์ที่ตัดไม่ขาด คือ ครอบครัวยุโรปสองฝั่งโขง หรือครอบครัวข้ามแดนที่พบได้ทั่วไปในชุมชนชายแดนฝั่งไทยและฝั่งลาว อันเกิดจากการแต่งงานระหว่างคนไทยกับคนลาว ส่วนมากแต่งงานตามประเพณี บางส่วนอยู่กินกันฉันสามีภรรยา โดยไม่ได้จดทะเบียนสมรสตามกฎหมายไทยและลาว ทำให้สมาชิกในครอบครัวข้ามแดนไม่น้อยกว่าหนึ่งคน เป็นคนที่ไม่มีสถานะความเป็นพลเมืองไทยทางกฎหมาย ตกเป็นกลุ่มคนข้างล่างในชุมชนที่พวกเขาใช้ชีวิต แต่ครอบครัวข้ามแดนในชุมชนชายแดนต่างไม่ได้ยอมจำนน เพราะได้สร้างความเป็นพลเมืองเชิงซ้อนจากข้างล่าง ซึ่งเป็นความเป็นพลเมืองรูปแบบใหม่ เพื่อปรับใช้อย่างสลับซับซ้อนและลื่นไหล ผ่านการใช้ชีวิตสองถิ่นที่ในชุมชนฝั่งไทยและฝั่งลาว โดยไม่เลือกอยู่อาศัยเพียงฝั่งใดฝั่งหนึ่ง (Phukongchai, Lapanun & Suppatkul, 2022) ด้วยโลกทัศน์ความเป็นคนสองฝั่งโขงที่เห็นว่า ชายแดนเป็นพื้นที่แห่งการค้ารังสีที่เคลื่อนย้ายได้ง่าย (Donnan & Wilson, 1999) ชายแดนจึงไม่ใช่บริเวณที่เกิดจากการกำหนดเส้นเขตแดนตามแรงปรารถนาของรัฐชาติเท่านั้น แต่เป็นพื้นที่แห่งความลื่นไหลและคลุมเครือ จนเอื้อต่อการต่อรองและสร้างความหมายใหม่ของกลุ่มคนต่างๆ ตามบริบทที่ต่างกันไป

การวิจัยนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อทำความเข้าใจโลกทัศน์ต่อความเป็นพลเมืองเชิงซ้อนจากข้างล่างของครอบครัวข้ามแดนที่อาศัยอยู่ในชุมชนชายแดนไทย-ลาว เพื่อตอบโต้ต่อรองกับความเป็นพลเมืองเชิงเดี่ยวของรัฐชาติที่ยึดอยู่เฉพาะความเป็นพลเมืองทางกฎหมาย โดยมองว่าความเป็นพลเมืองเชิงซ้อนจากข้างล่างที่ครอบครัวข้ามแดนได้สร้างขึ้นนั้น สร้างจากโลกทัศน์ของพวกเขาเพื่อเพิ่มอำนาจ พัฒนาศักยภาพ สร้างความมั่นคง ลดความเสี่ยง และความไม่แน่นอนให้ครอบครัวตน ผ่านการใช้ชีวิตสองถิ่นที่ในชุมชนฝั่งไทยและฝั่งลาว ท่ามกลางบริบทที่ทุนนิยมและโลกาภิวัตน์ใหม่สู่บริเวณชายแดนไม่หยุดหย่อน

โลกทัศน์กับความเป็นพลเมืองเชิงซ้อนจากข้างล่าง

ความเป็นพลเมืองเชิงซ้อนจากข้างล่างเป็นแนวคิดที่ผู้วิจัยพัฒนาขึ้นจากการทบทวนความเป็นพลเมืองหลายรูปแบบ ประกอบด้วย ความเป็นพลเมืองทางกฎหมาย ความเป็นพลเมืองทางวัฒนธรรม ความเป็นพลเมืองข้ามแดน และความเป็นพลเมืองทางเศรษฐกิจ เพื่อถกเถียงกับความเป็นพลเมืองของรัฐชาติสมัยใหม่ ที่ให้ความสำคัญเฉพาะการกำหนดความสัมพันธ์ระหว่างรัฐกับบุคคลทางกฎหมายและการเมือง จากฐานของวิธีคิด

เชิงเดี่ยว (Preechasinlapakun, 2011; Ganjanapan & Samnieng, 2016) ที่นับวันจะไม่รองรับความเป็นจริงที่อธิบายโดยของราชาธิปไตยถูกท้าทายขึ้นเรื่อย ๆ เนื่องจากความเป็นพลเมืองทางกฎหมายที่ติดแน่นกับการถือครองสัญชาติได้สัญชาติหนึ่งแบบตายตัว ไม่อาจโอนอุ้มคนข้ามแดนได้ โดยเฉพาะเมื่อคนเหล่านี้ได้เข้าไปปฏิบัติการในหลายรูปแบบและในหลายระดับ จนกลายเป็นสมาชิกทางสังคมการเมืองในอาณาเขตของราชาธิปไตยต่าง ๆ

ราชาธิปไตยเป็นที่สถิตของความเป็นพลเมือง ถือเป็นโลกทัศน์ที่ยึดเป็นแนวปฏิบัติและยอมรับกันอย่างดุขณิมาแต่ยุคสมัยใหม่ เริ่มถูกท้าทายในโลกหลังสงครามโลกครั้งที่ 2 และเพิ่มขึ้นหลังยุคสงครามเย็น สะท้อนจากข้อเสนอของ Yasemin Soysal (1994) ชี้ว่า ความเป็นพลเมืองควรถูกทบทวนใหม่ให้สอดคล้องกับบริบทที่เปลี่ยนแปลงไป ไม่ควรถูกจำกัดไว้เฉพาะความเป็นพลเมืองทางกฎหมายของราชาธิปไตยเท่านั้น โดยเฉพาะในบริบทโลกที่ก้าวสู่ยุคหลังความเป็นชาติ (post national) นิยามความเป็นพลเมืองควรขยายออกไป และมีลักษณะที่ไม่ติดตายอยู่กับเส้นเขตแดนราชาธิปไตย การเป็นสมาชิกในสังคมใด ๆ ไม่จำเป็นต้องมีสถานะความเป็นพลเมืองทางกฎหมาย ซึ่งจะทำให้ความเป็นพลเมืองมีขอบเขตกว้างขึ้น ไม่จำเพาะไว้เพียงรูปแบบเดียว เพื่อให้ทุกคนที่อาศัยในสังคมเดียวกัน สามารถเข้าถึงสิทธิและสวัสดิการของราชาธิปไตยได้ ตรงกับข้อเสนอของ ยศ (Santasomba, 2008) มองว่า ราชาธิปไตยเป็นเอกภาพและสมานฉันท์ เป็นมายาคติที่กำลังถูกผลักไสให้ตกเวทีทางประวัติศาสตร์ การขยับเคลื่อนจากกันระหว่างรัฐกับชาติ ดินแดนกับอำนาจอธิปไตย ทำให้แนวคิดความเป็นพลเมืองแบบดั้งเดิมที่ยึดกับความเป็นราชาธิปไตย อาทิ ความเป็นไทยที่ติดแน่นอยู่กับดินแดนกลายเป็นสิ่งล้าหลังและนำไปสู่ความขัดแย้งมากกว่าความปรองดอง ราชาธิปไตยและความเป็นพลเมืองเชิงเดี่ยวที่ถูกครอบงำด้วยอุดมการณ์ชาตินิยม ยิงจะนำไปสู่การแบ่งแยกและกีดกันระหว่างพวกเขากับพวกเรา จนไม่ช่วยให้เข้าใจโลกทัศน์และวิถีชีวิตคนชายแดนได้ ภายใต้บริบทที่ชายแดนเป็นพื้นที่แห่งความสัมพันธ์เชิงอำนาจที่เอื้อต่อการเจรจาต่อรอง เพื่อปรับเปลี่ยนจุดเผชิญหน้าระหว่างกันและกันอยู่เสมอ

ความเป็นพลเมืองกับโลกทัศน์เป็นประเด็นที่ได้รับความสนใจน้อยในวงวิชาการไทย แม้งานศึกษาจำนวนหนึ่งชี้ว่า ความขัดแย้งทางสังคมการเมืองไทยที่ดำรงอยู่ในปัจจุบันนั้น เกิดจากโลกทัศน์ที่ต่างกันระหว่างกลุ่มคนในสังคม เพราะโลกทัศน์ (worldview) หมายถึง วิธีที่คนหรือกลุ่มคนคิดและตีความโลกรอบตัวเขา (Bell, 2014) ซึ่งสัมพันธ์กับธรรมชาติ สิ่งแวดล้อม วัฒนธรรม และจารีตประเพณี ที่สั่งสมและถ่ายทอดกันหลายชั่วคน ทำให้คนในชนบทมีโลกทัศน์ต่อความเป็นพลเมืองที่ไม่เอื้อต่อระบอบประชาธิปไตย เพราะ

ตกอยู่ใต้อำนาจผู้ปกครอง จนมีลักษณะเป็นเพียงราษฎร (subject) และประชาชน (people) ที่คำนึงแต่ผลประโยชน์ส่วนตน พึ่งพาตนเองได้น้อย ต้องรอคอยความช่วยเหลือ มีบทบาทเพียงคอยรับฟังคำสั่งและปฏิบัติตามคำสั่งเป็นหลัก สังคมต้องเปิดโอกาสให้พวกเขาสร้างความเป็นพลเมือง เพื่อพัฒนาศักยภาพของตนให้หลุดพ้นไปจากสถานะราษฎรและประชาชน ไปสู่พลเมือง (citizen) ซึ่งจะทำให้รัฐชาติก้าวหน้า (King Prajadhipok's Institute, 2013) แต่โลกทัศน์ต่อความเป็นพลเมืองตามมุ่งหวังของรัฐชาติ อาจต่างไปตามระบอบการปกครอง ดังปรากฏในงานศึกษาโลกทัศน์ของพลเมืองลาวที่สะท้อนผ่านคอลัมน์ “นานาสาระ” ในหนังสือพิมพ์เวียงจันทน์ใหม่ (Kongsirirat, 2015) ที่ผู้เขียนส่วนใหญ่เป็นรัฐกร พบว่า เนื้อหาสำคัญมุ่งขจัดเกลียดให้คนลาวมีความเป็นพลเมืองที่สะรึกกัดดีต่อชาติ ภูมิใจในความเป็นลาว มีความสามัคคี ใช้ภาษาลาว ใช้เงินลาวและสินค้าลาว ทำอาชีพสุจริต ปฏิบัติตามกฎหมาย เพื่อความมั่นคงของรัฐชาติลาว ในแง่หนึ่งการปลูกฝังอุดมการณ์นี้ได้สร้างความเป็นอื่นให้กับคนลาวในฝั่งซ้ายกับคนอีสานในฝั่งขวาของแม่น้ำโขงควบคู่ไป

โลกทัศน์ต่อความเป็นพลเมืองของคนและกลุ่มคน จึงเชื่อมโยงอยู่กับบริบททางการเมือง เศรษฐกิจ สังคมและวัฒนธรรม หากอยู่ในระบอบเผด็จการที่ผู้ปกครองมีอำนาจเบ็ดเสร็จ รัฐชาติจะหวังให้พลเมืองปฏิบัติตามกฎหมายและคำสั่งอย่างเคร่งครัด การตรวจสอบและมีส่วนร่วมทำได้จำกัด ขณะที่หากอยู่ในระบอบประชาธิปไตย รัฐชาติปรารถนาให้พลเมืองสนใจสิทธิและเสรีภาพ กระตุ้นให้เข้าไปมีส่วนร่วมทั้งทางตรงและทางอ้อมในกิจกรรมสาธารณะ ไม่ใช่แต่เพียงปฏิบัติตามคำสั่งและกฎหมายเท่านั้น เนื่องจากความเป็นพลเมืองเป็นจินตนาการของรัฐชาติ และเป็นผลสืบเนื่องจากปฏิบัติการทางการเมืองประการหนึ่งในการสร้างรัฐชาติสมัยใหม่ ดังนั้นเมื่อเป็นจินตนาการจึงมีสถานะที่ไม่หยุดนิ่งและตายตัว สามารถปรับเปลี่ยนไปได้ตามแบบแผนทางสังคมและสำนึกของกลุ่มคนที่จะนำเสนอว่าตนเองคือใคร เป็นคนของใคร เป็นกลุ่มชาติพันธุ์ใด และเป็นคนรัฐชาติใด (Keyes, 2002) โดยเฉพาะในบริเวณชายแดนที่อำนาจรัฐชาติถูกสั่นคลอนอย่างรุนแรงจากพลังของโลกาภิวัตน์ จนเอกลักษณ์ของรัฐชาติในการกำหนดสถานะบุคคลว่า ใครควรเป็นพลเมือง และใครควรเป็นคนต่างด้าว ได้ถูกท้าทายอย่างมาก แนวคิดท้องถิ่นนิยม ภูมิภาคนิยม และหลักสิทธิมนุษยชน ถูกนำมาใช้ในการสร้างความชอบธรรมและเสริมพลังให้กับกลุ่มคนที่ตกอยู่ในสถานะรองที่ด้อยสิทธิและอำนาจที่อาศัยอยู่ในชุมชนชายแดน ดังนั้นกลไกแห่งอำนาจของรัฐชาติในชายแดน จึงถูกตรวจสอบ ถ่วงดุลจากหน่วยงานต่าง ๆ ทั้งภายในและภายนอกรัฐชาติ ทำให้การละเมิด การเลือกปฏิบัติ การกดขี่และเอารัดเอา

เปรียบคนชายแดน จากเงื่อนไขความเป็นพลเมืองทางกฎหมายที่แสดงออกผ่านการถือสัญชาติ ไม่อาจกระทำได้ง่ายตามอำเภอใจของผู้มีอำนาจ เนื่องจากรัฐชาติยังต้องแสวงหาและสั่งสมทุนในหลายรูปแบบ ไม่เว้นแม้แต่การเป็นนายหน้าที่ดิน เพราะพลังของเศรษฐกิจเสรีนิยมใหม่ที่ถ้าโถมเข้าสู่พื้นที่เขตเศรษฐกิจพิเศษชายแดนไทย-ลาว (Manorom, 2019)

ความเป็นพลเมืองเชิงซ้อนจากข้างล่างเป็นแนวคิดที่ถูกสร้างขึ้นจากโลกทัศน์ของครอบครัวข้ามแดนที่อาศัยอยู่ในชุมชนชายแดนไทย-ลาว ในฐานะที่พวกเขาตกอยู่ในสถานะรอง ต้องกลายเป็นกลุ่มคนข้างล่างในสังคม เนื่องจากครอบครัวข้ามแดนทั้งหมดไม่ได้แต่งงานข้ามแดนตามกฎหมายไทยและลาว ส่งผลให้สมาชิกในครอบครัวอย่างน้อยหนึ่งคนไม่ได้มีสถานะความเป็นพลเมืองทางกฎหมาย เสมือนมีชีวิตที่เปลือยเปล่า (bare life) เพราะไม่ได้รับความคุ้มครองทางกฎหมาย (Agamben, 1998) แต่ครอบครัวข้ามแดนได้ต่อสู้ ต่อรอง ผ่านการใช้ชีวิตสองถิ่นที่ เท่าที่พวกเขาจะปฏิบัติการได้ทั้งในชุมชนฝั่งไทยและฝั่งลาว ภายใต้โลกทัศน์ความเป็นคนสองฝั่งโขง คล้ายข้อค้นพบของ Donna Flynn (1997) ระบุว่า คนท้องถิ่นในชายแดนเบนิน-ไนจีเรีย เห็นว่า พวกเขาคือชายแดน (We are the border) ในฐานะที่เป็นเจ้าของพื้นที่นี้มาแต่บรรพชน และมีส่วนในการสรรคสร้างตัวตนของชายแดนขึ้นมาร่วมกับรัฐและทุนเช่นกัน พวกเขาจึงรับรู้ว่าเป็นพื้นที่แห่งการดำรงชีพ มากกว่าจะเห็นเป็นเส้นเขตแดนรัฐชาติ (Donnan & Wilson, 1999) แม้ปฏิเสธไม่ได้เช่นกันว่า การสร้างความเป็นพลเมืองของแต่ละรัฐชาติ การบ่มเพาะสำนึกชาตินิยมและความจงรักภักดีต่อรัฐชาติที่ตนสังกัด กระบวนการผลิตซ้ำความเป็นอื่น ด้วยการแบ่งแยกพวกเรากับพวกเขา ซึ่งในหลายครั้งก่อให้เกิดความรู้สึกแปลกแยกระหว่างคนอีสานที่อาศัยอยู่ในชายแดนฝั่งขวากับคนลาวในชายแดนฝั่งซ้าย แต่ครอบครัวข้ามแดนก็เรียนรู้และปรับตัวที่จะเพิ่มอำนาจและพัฒนาศักยภาพตน ด้วยการสร้างปฏิบัติการอย่างซับซ้อนและยืดหยุ่น ภายใต้โลกทัศน์ต่อความเป็นพลเมืองเชิงซ้อนจากข้างล่างที่สร้างขึ้นในวิถีชีวิตประจำวัน เพื่อปรับเปลี่ยนความสัมพันธ์ให้พวกเขาสามารถดำรงชีพอยู่ได้ในชุมชนชายแดนไทย-ลาว

วิธีการวิจัย

การวิจัยครั้งนี้ใช้วิธีการวิจัยเชิงคุณภาพตามแนวทางการศึกษาปรากฏการณ์วิทยา (phenomenology) ใช้หน่วยการวิเคราะห์ระดับครอบครัว พื้นที่วิจัย คือ ชุมชนปากแบ่ง (ชื่อสมมุติ) อำเภอนาดาล จังหวัดอุบลราชธานี ซึ่งเป็นหมู่บ้านริมฝั่งแม่น้ำโขง และมี

ประวัติศาสตร์หลายร้อยปี เก็บข้อมูลในระหว่างเดือนเมษายน 2562 ถึงเดือนมีนาคม 2563 ใช้วิธีการสัมภาษณ์เชิงลึกร่วมกับสังเกตการณ์ ผู้ให้ข้อมูล (key information) จำนวน 50 คน คัดเลือกอย่างเจาะจงตามคุณสมบัติที่ผู้วิจัยกำหนดไว้ จัดเป็น 3 กลุ่ม ประกอบด้วย กลุ่มแรก คือ ตัวแทนครอบครัวข้ามแดน 30 คน ซึ่งต้องมีประสบการณ์ชีวิตข้ามแดน และต้องประกอบสร้างความเป็นพลเมืองเชิงซ้อนจากข้างล่าง ผ่านวิถีชีวิตแบบสองถิ่นที่อยู่ในชุมชนฝั่งไทยและฝั่งลาว กลุ่มที่สอง คือ ผู้นำชุมชน 10 คน เป็นผู้นำทั้งในแบบทางการและไม่เป็นทางการ มีประสบการณ์ชีวิตและการทำงานเกี่ยวกับครอบครัวข้ามแดน มีความเข้าใจประวัติศาสตร์และบริบทของชุมชนที่เชื่อมโยงกับครอบครัวข้ามแดนอย่างแท้จริง กลุ่มที่สาม คือ เจ้าหน้าที่รัฐและนักพัฒนาองค์กรเอกชน 10 คน เป็นผู้ที่มีบทบาทหน้าที่และปฏิบัติงานโดยตรงกับครอบครัวข้ามแดนในชุมชนชายแดนไทย-ลาว แนวการสัมภาษณ์ผ่านการตรวจสอบจากผู้เชี่ยวชาญ และมุ่งไปที่โลกทัศน์กับการสร้างความเป็นพลเมืองเชิงซ้อนจากข้างล่างของครอบครัวข้ามแดน

ผู้วิจัยวิเคราะห์ข้อมูลควบคู่กับการเก็บข้อมูลในลักษณะเข้าไปเข้ามา ตรวจสอบความถูกต้องของข้อมูลแบบสามเส้า (triangulation) 2 วิธี คือ วิธีต่างแหล่งข้อมูล และวิธีต่างการเก็บข้อมูล นำเสนอผลการศึกษาด้วยการพรรณนาเชิงวิเคราะห์ ตามแนวคิดที่ใช้ในแนวทางการศึกษา

การวิจัยนี้ผ่านการรับรองจริยธรรมการวิจัยในมนุษย์ มหาวิทยาลัยขอนแก่น เลขที่ HE623021

บริบทชุมชนชายแดนไทย-ลาว

ปากแบ่งเป็นชุมชนสองฝั่งแม่น้ำโขงที่ตั้งอยู่บนฐานของวัฒนธรรมลาว และความสัมพันธ์ทางเครือญาติทั้งทางสายเลือดและการแต่งงาน สันนิษฐานว่าก่อตั้งในสมัยอาณาจักรล้านช้าง หลักฐานที่ยืนยันความสำคัญของชุมชนนี้แต่โบราณ คือ พระเจ้าใหญ่องค์ตื้อที่ประดิษฐานอยู่ในวัดประจำชุมชน ซึ่งคนสองฝั่งโขงศรัทธาเลื่อมใส แม้หลังวิกฤติ “รศ. 112” ในปี 2436 แม่น้ำโขงถูกกำหนดของเป็นเส้นเขตแดนรัฐชาติ แต่ผู้คนในชุมชนชายแดนยังติดต่อกันได้ การแต่งงานระหว่างคนไทยกับคนลาวเป็นเรื่องปกติวิสัย ในปี 2518 หลังเหตุการณ์ปฏิวัติลาว ชุมชนนี้ถูกใช้เป็นศูนย์อพยพชั่วคราวรองรับคนลาวที่อพยพเข้าสู่ไทย ทำให้เกิดการแต่งงานข้ามแดนระหว่างคนลาวอพยพกับคนในชุมชนเพิ่มขึ้น เพราะคนลาวอพยพไม่ต้องการย้ายไปตั้งถิ่นฐานในประเทศที่สาม ต่อเมื่อความขัดแย้งใน

ระดับโลกและภูมิภาคที่คล้ายในต้นทศวรรษ 2530 รัฐบาลไทยและลาวปรับนโยบายต่อกันใหม่ ด้านประเพณีในชุมชนได้ถูกยกระดับเป็นจุดผ่านแดนถาวร ซึ่งเอื้อให้คนลาวหลังไหลเข้ามาเป็นแรงงานข้ามแดนในไทยได้ง่าย โดยเฉพาะแรงงานนอกระบบตามฤดูกาลในชุมชน ใกล้เคียงกันยังเกิดตลาดนัดชายแดนขึ้นในชุมชนจากพ่อค้าแม่ค้าท้องถิ่น รวมถึงภาครัฐส่งเสริมให้เป็นชุมชนเพื่อการท่องเที่ยว ด้วยการจัดงานนมัสการพระเจ้าใหญ่องค์ตื้อ และงานแข่งเรือยาวสองฝั่งโขงอย่างยิ่งใหญ่ ทำให้ในทุกปีมีคนไทย คนลาว และคนลาวอพยพที่ไปตั้งถิ่นฐานในต่างประเทศเข้าร่วมนับแสนคน งานประเพณีเหล่านี้เปิดโอกาสให้หนุ่มสาวลาวไทยได้เกี่ยวพาราสีกัน จนเกิดการแต่งงานและครอบครัวข้ามแดนเพิ่มอีกตลอด

พัฒนาการของครอบครัวข้ามแดนที่อาศัยในชุมชนชายแดนแห่งนี้ แบ่งได้ 3 ยุค ประกอบด้วย ยุคดั้งเดิม (ก่อนปี 2518) ยุคสงคราม (ระหว่างปี 2518-2530) และยุคทุนนิยมชายแดน (หลังปี 2531) มีจำนวนกว่า 50 ครอบครัว ทั้งหมดล้วนไม่ได้แต่งงานข้ามแดนตามกฎหมาย เพราะไม่ได้จดทะเบียนสมรสตามกฎหมายไทยและลาว เนื่องจากความยุ่งยากในการปฏิบัติ เสียค่าใช้จ่ายมาก ใช้เวลานาน และคู่สมรสขาดความรู้ต่อกฎระเบียบการแต่งงานข้ามแดน อีกทั้งคนลาวมากกว่าครึ่งยังไม่มีเอกสารราชการที่จำเป็นในการจดทะเบียนสมรส นอกจากนี้ ผู้หญิงลาวบางคนยังเลือกเป็นภรรยาคนที่สองของคนไทย ทำให้ไม่สามารถจดทะเบียนสมรสตามกฎหมายได้ จำแนกลักษณะครอบครัวข้ามแดนได้ 4 รูปแบบ ประกอบด้วย สามีไทยมีภรรยาเป็นคนลาวแบบผัวเดียวเมียเดียว สามีลาวมีภรรยาไทยแบบผัวเดียวเมียเดียว สามีไทยมีภรรยาลาวเป็นภรรยาคนที่สอง และสามีไทยมีภรรยาลาวหลายคน ดังนั้นสมาชิกในครอบครัวจึงมีสถานะทางกฎหมายที่ต่างกัน กลายเป็นกลุ่มคนข้างล่างที่ต่อสิทธิและอำนาจขั้นพื้นฐานในฐานะมนุษย์ เพราะปราศจากความเป็นพลเมืองทางกฎหมาย ชีวิตของครอบครัวข้ามแดนจึงมีความเสี่ยงและความไม่แน่นอนสูง เนื่องจากได้รับการปฏิบัติอย่างไม่เป็นธรรม ไม่ได้รับการคุ้มครองทางกฎหมาย ต้องเผชิญกับการละเมิดศักดิ์ศรีความเป็นมนุษย์น่าอัปการ

อย่างไรก็ดี ครอบครัวข้ามแดนไม่ได้จำนนต่อการถูกบีบคั้นกดขี่ที่เกิดขึ้น พวกเขาได้ตอบโต้ ต่อรองกับความเป็นพลเมืองทางกฎหมายที่ผูกติดกับวิถีคิดเชิงเดี่ยว ซึ่งใช้ในการบงการชีวิตพวกเขา ผ่านวิถีชีวิตสองถิ่นที่ทั้งในฝั่งไทยและฝั่งลาว โดยไม่จำกัดตนเองและครอบครัว ให้ดำเนินชีวิตและอยู่อาศัยเฉพาะฝั่งใดฝั่งหนึ่ง ด้วยโลกทัศน์ที่มองว่า ชายแดนเป็นพื้นที่แห่งการดำรงชีพ สามารถเคลื่อนย้ายไปมาได้ทั้งสองฝั่งแม่น้ำโขง เพราะเส้นเขตแดนรัฐชาติไม่ได้ขึงตั้งอยู่ทุกเมื่อเชื่อวัน หากมีจังหวะที่ย่อนยานลง จนเสมือนไร้อำนาจรัฐ

ในบางบริบท ภายใต้โลกทัศน์คนท้องถิ่นที่ให้ความสำคัญต่อโลกทางสังคม พวกเขาไม่ค่อยกังวลใจนักต่อความถูกหรือผิดกฎหมายในการใช้ชีวิตข้ามแดน มากเท่ากับคำนึงถึงความอยู่รอดของครอบครัว การสืบสานความสัมพันธ์ทางเครือญาติ ค่านิยมและความเชื่อท้องถิ่น จิตสำนึกทางชาติพันธุ์ ความทรงจำร่วมทางสังคมและประวัติศาสตร์ชุมชนสองฝั่งโขง ก่อนที่เส้นเขตแดนและความเป็นพลเมืองของรัฐชาติจะถูกสร้างขึ้น ครอบครัวข้ามแดนจึงไม่ได้อ้างอิงตนเองอยู่กับรัฐชาติและความเป็นพลเมืองทางกฎหมายเท่านั้น แต่ตอบโต้ต่อรอง ทั้งในระดับปฏิบัติการและระดับความหมายไปตามความสัมพันธ์เชิงอำนาจในแต่ละบริบท จากการประกอบสร้างความเป็นพลเมืองเชิงซ้อนจากข้างล่าง จนสามารถปรับใช้ชีวิตสองถิ่นที่ได้อย่างลื่นไหลและมีชีวิตชีวา เพราะแต่ละครอบครัวไม่ได้อาศัยอยู่เพียงลำพังอย่างอิสระ แต่ยึดโยงอยู่กับเครือญาติ ชุมชน หน่วยงานรัฐและเอกชนไปในแต่ละบริบท

โลกทัศน์ของครอบครัวข้ามแดนกับความเป็นพลเมืองเชิงซ้อนจากข้างล่างในชุมชนชายแดนไทย-ลาว

ความเป็นคนสองฝั่งโขง

แม่น้ำโขงในโลกทัศน์ครอบครัวข้ามแดน เฉพาะอย่างยิ่งในหมู่คนเฒ่าคนแก่ ต่างรับรู้ว่แม่น้ำโขงเป็นทุกอย่างในชีวิต สำคัญทั้งในแง่ระบบนิเวศสิ่งแวดล้อม ทรัพยากรแหล่งอาหารและอาชีพ คมนาคมขนส่ง บ่อเกิดวัฒนธรรม ความเชื่อ พิธีกรรม และจารีตประเพณี สะท้อนได้จากคำบอกเล่าของสารธีเรือโดยสารข้ามแดน หนึ่งในครอบครัวข้ามแดนเพราะมีภรรยาลาว ซึ่งเป็นที่เคารพนับถือและมีเครือญาติทั้งสองฝั่งโขง เห็นว่า

“ความคิดตา ไม่เคยมองแม่น้ำโขงเป็นเส้นเขตแดน ไม่เคยรู้สึกว่ ฝั่งนั้นเป็นลาว ฝั่งนี้เป็นไทย แต่เห็นเป็นที่ทำกิน หาปลาในน้ำ ปลูกผักริมฝั่ง ตอนตาเป็นเด็ก พ่อชอบพาไปพายเรือข้ามฝั่งเกือบทุกวัน ตอนเป็นหนุ่มก็ไปเที่ยวงานบุญประจำ เวลามึงงานบุญฝั่งนั้นก็ไปหาเพื่อน (หมู่) บ้านเรามึงงานบุญ เพื่อนก็มาเที่ยวฝั่งเราเหมือนกัน ไปมาหาสู่กันง่าย ไม่ต้องใช้บัตรอะไร ไม่เสียเงิน ไม่มีเจ้าหน้าที่บ้านเมืองมาตรวจอะไร แต่พอลาวแตก คนฝั่งนั้นหนีมาฝั่งนี้มาก ข้ามแดนยาก ยิ่งช่วงลาวแตกใหม่ ๆ แต่ยังแอบไปมาหาสู่กันได้ พวกเรารู้ว่จะข้ามตรงไหน ตอนไหนข้ามไม่ได้ มีน้อยที่ถูกจับได้ เครือญาติติดกันไม่ได้ ต่อให้ทางการ

อยากตัด เราเห็นแต่ความเป็นพี่น้องกัน ไม่มีคนไทย ไม่มีคนลาว เรา
เป็นคนสองฝั่งโขง” (Thong [Pseudonym], Interview, 2019)

แม่น้ำโขงอันคดเคี้ยวที่ไหลผ่านบริเวณนี้ ไม่เคยถูกมองว่าเป็นอุปสรรคกีดกัน
ปฏิสัมพันธ์ของคนไทยและคนลาว แม้ในทางกฎหมายระหว่างประเทศ แม่น้ำโขงถูก
ประทับตราลงแผนที่โลกว่า เป็นเส้นแบ่งเขตแดนรัฐชาติมากกว่าหนึ่งร้อยปีแล้ว คนท้องถิ่น
ไม่ค่อยใส่ใจว่า ใครอยู่ในชุมชนชายแดนฝั่งใด ใครเป็นคนไทย ใครเป็นคนลาว มีสัญชาติไทย
หรือสัญชาติลาว เพราะตระหนักถึงเป็นคนสองฝั่งโขง ซึ่งเป็นความเป็นจริงในโลกทางสังคม
ที่พวกเขาใช้ชีวิตอยู่ และมีความสำคัญกว่าความเป็นพลเมืองทางกฎหมายไทยหรือลาว

ความเป็นคนสองฝั่งโขงถูกปรับใช้จากครอบครัวข้ามแดน เพื่อยืนยันความชอบ
ธรรมในการสร้างความเป็นพลเมืองเชิงซ้อนจากข้างล่าง โดยเฉพาะในมิติความเป็นพลเมือง
ทางวัฒนธรรม ความเป็นพลเมืองข้ามแดน และความเป็นพลเมืองทางเศรษฐกิจ ซึ่งโลก
ทัศน์เช่นนี้ จะปรากฏชัดในกลุ่มครอบครัวข้ามแดนยุคดั้งเดิม เพราะมีความรู้สึกแนบแน่น
กับวัฒนธรรมลาว ประกอบกับทรัพยากรธรรมชาติในแถบนี้ยังอุดมสมบูรณ์ การทำมาหากิน
ในชุมชนและพื้นที่สองฝั่งโขงทำได้ไม่ลำบากนัก พวกเขาส่วนใหญ่จึงไม่จำเป็นต้อง
เคลื่อนย้ายไปนอกพื้นที่นัก นาน ๆ ครั้งถึงจะเดินทางออกนอกตัวชุมชน ไกลสุดที่พวกเขา
เดินทางไปฝั่งไทย คือ ตัวเมืองอุบลราชธานี หากเป็นในฝั่งลาว คือ ภูมิลำเนาของสามี
หรือภรรยาคนลาว โดยประมาณ 3 ใน 4 อยู่ในแขวงสาละวัน สะหวันนะเขต และจำปาสัก
อีกทั้งเจ้าหน้าที่รัฐในชายแดนก็มีประจำการไม่มาก และที่มีอยู่ก็ไม่ได้เข้ามายุ่งเกี่ยวกับวิถี
ชีวิตประจำวัน หากไม่ใช่เรื่องความมั่นคง ดังนั้นการดำเนินชีวิตของคนสองฝั่งโขง ไม่ว่าจะ
อยู่ในลักษณะครอบครัวข้ามแดน หรือครอบครัวของคนอีสานในชุมชนจึงไม่ค่อยต่างกัน

ความเป็นคนสองฝั่งโขง ยังหมายถึงความถึง การสร้างสำนึกความเป็นท้องถิ่น
(localism) ที่พยายามข้ามพ้นไปจากความเป็นชาติ และเริ่มท้าทายความชอบธรรมของ
อำนาจรัฐแบบเดิม ที่มุ่งความเป็นหนึ่งเดียว เนื่องจากความเป็นท้องถิ่นนั้นมักวางอยู่บนการ
มีประวัติศาสตร์ร่วมกัน มีสำนึกร่วมกัน มีพื้นที่ทางสังคมร่วมกัน และความผูกพันกับท้องถิ่น
นี้มักมีลักษณะเข้มข้นกว่าความเป็นพลเมืองของรัฐชาติ ซึ่งในบางครั้งอาจขัดแย้งกับ
อุดมการณ์รัฐชาติได้ (Santasombat, 2008) งานศึกษาชายแดนในพื้นที่ใกล้เคียงกันของ
สุชาติดา และ สุรสุม ได้กล่าวถึงเรื่องเล่าของอดีตลาวอพยพคนหนึ่งว่า คนสองฝั่งโขงเชื่อกัน
ว่า แม่น้ำโขงตลอดสายมีประตูที่ภูพานาคสร้างไว้ เพื่อให้พี่น้องที่อาศัยอยู่กันคนละฝั่งข้าม

ไปมาได้ ที่ใดที่มีคนลาวอพยพอยู่อาศัยมาก แสดงว่าจุดนั้นเป็น “ประตูแม่น้ำโขง” ที่พญานาคได้สร้างไว้ตลอดสายแม่น้ำโขง มุขปาฐะดังกล่าวสะท้อนว่า คนท้องถิ่นในชุมชนสองฝั่งโขงได้ผสมผสานความเชื่อ ความศรัทธาในอดีตเข้ากับปรากฏการณ์ข้ามแดนที่เกิดขึ้นในปัจจุบันเพื่อสื่อถึงสาระณะว่า การอพยพของผู้คนในลุ่มน้ำโขงมีมาตั้งแต่โบราณ โดยมีพญานาคที่เป็นสัญลักษณ์แห่งความศักดิ์สิทธิ์ของแม่น้ำโขงเป็นผู้กำหนดช่องทางไว้ (Thaweedit & Krisnachuta, 2012) แสดงให้เห็นโลกทัศน์ของครอบครัวข้ามแดนที่ใช้ชีวิตในชุมชนชายแดนว่า พวกเขาให้ความสำคัญกับความจริงทางสังคมที่สัมพันธ์กับความเชื่อทางจิตวิญญาณ การพึ่งพากันของคนสองฝั่งโขง มากกว่าเรื่องเส้นเขตแดน ความเป็นพลเมือง สำนึกชาตินิยมและกฎระเบียบการข้ามแดนที่รัฐชาติสร้างไว้

ความเป็นลูกหลานพระเจ้าใหญ่องค์ตื้อ

พระเจ้าใหญ่องค์ตื้อแห่งวัดพระโต เป็นศูนย์รวมจิตใจของคนสองฝั่งโขงบริเวณนี้มาหลายชั่วคน สะท้อนได้ชัดผ่านเรื่องเล่าของผู้เฒ่าสองฝั่งโขง ซึ่งอดีตคือคนไทยที่ย้ายถิ่นไปอยู่ฝั่งลาว ตั้งแต่ลาวยังเป็นอาณานิคมของฝรั่งเศส จนได้ตำแหน่งนายบ้านแห่งหนึ่งในเมืองสองคอน แขวงสะหวันนะเขต ก่อนอพยพกลับฝั่งไทยหลังลาวปฏิวัติ โดยชายชราวัยเกือบร้อยปีที่แข็งแรง และมีลูกหลานกระจายอยู่ทั้งฝั่งไทยและฝั่งลาวนับร้อยคน ได้เล่าถึงความศรัทธาต่อพระเจ้าใหญ่องค์ตื้อว่า เมื่อถึงงานบุญเดือนสามของทุกปี ผู้ปลาในแม่น้ำโขงจะว่ายทวนกระแสน้ำไปกราบไหว้พระเจ้าใหญ่องค์ตื้อ ก่อนจะว่ายทวนน้ำขึ้นไปอีก เพื่อกราบไหว้องค์พระธาตุพนม วัตรปฏิบัติเช่นนี้คล้ายกับคนสองฝั่งโขงแถบนี้ที่จะต้องเดินทางมากกราบไหว้พระเจ้าใหญ่องค์ตื้อในงานบุญเดือนสาม ไม่ว่าจะในปัจจุบันจะมีสถานะเป็นพลเมืองไทย พลเมืองลาว และพลเมืองรัฐชาติใด ไม่ว่าจะอาศัยอยู่ใกล้และไกลแค่ไหน ทั้งที่อยู่ไนไทย ในลาว หรือในต่างประเทศ ควรด้นด้นมาร่วมงานบุญประเพณีมัสการพระเจ้าใหญ่องค์ตื้อให้ได้ เพื่อเป็นสิริมงคลแก่ชีวิตตนและครอบครัว เนื่องจากพวกเขาเป็นลูกหลานพระเจ้าใหญ่องค์ตื้อเหมือนกัน (Dom [Pseudonym], Interview, 2019)

ในทำนองเดียวกัน อดีตลาวอพยพคนหนึ่งที่มีภรรยาเป็นคนไทย และลี้ภัยมาอยู่อาศัยในชุมชนปากแบ่งได้เกือบครึ่งศตวรรษ มีลูกหลาน ญาติพี่น้อง มิตรสหายในฝั่งลาว และฝั่งไทยหลายสิบคน ได้เล่าถึงความเชื่อต่อพระเจ้าใหญ่องค์ตื้อ ว่า

“เราเป็นลูก เป็นหลานพระเจ้าใหญ่ (องค์ตื้อ) ช่วงบุญเดือนสาม ไม่ว่าจะอยู่ที่ไหน ทุกคนจะพยายามเดินทางมากกราบไหว้ทุกปี พวกที่อยู่ฝั่งลาวจะถือโอกาสมาเยี่ยมพ่อแม่ พี่น้องในฝั่งไทย เป็นอย่างนี้ตั้งแต่รุ่น

ปู่ย่า เอื้อนพ่อ (ครอบครัวพ่อ) อยู่ดีมีสุขได้ เพราะบารมีพระเจ้าใหญ่
 คุ่มครอง ทั้งคนที่อยู่ไทย อยู่ลาว...อย่าว่าแต่คนเลย ปลูกในแม่น้ำของ
 ยิ่งว่ายทวนน้ำมาไหว้พระเจ้าใหญ่ แล้วค่อยไปไหว้พระธาตุนม” (Ki
 [Pseudonym], Interview, 2020)

คำบอกเล่านี้มีความหมายที่ซ่อนเร้นไว้ คือ ความเป็นลูกหลานพระเจ้าใหญ่องค์ต่อ ได้ปก
 ปกษักรักษาลูกหลานที่ศรัทธา ไม่ว่าจะเป็นคนไทย คนลาว หรือคนต่างชาติ รวมถึงทำให้รู้สึก
 เป็นพวกเดียวกัน มีรากเหง้าและบรรพชนร่วมกัน แม้จะมีสถานะความเป็นพลเมืองทาง
 กฎหมายที่ต่างกัน ซึ่งช่วยให้ครอบครัวข้ามแดนไม่รู้สึกละเลยเปล่าไร้ตัวตนมากเกินไปใน
 การใช้ชีวิตอยู่ในชุมชน และเอื้อให้พวกเขาปฏิบัติการสร้างความเป็นพลเมืองเชิงซ้อนจาก
 ข้างล่างได้ พระเจ้าใหญ่องค์ต่อจึงเป็นสัญลักษณ์ทางสังคมวัฒนธรรม เพื่อใช้ต่อรอง ต่อสู้กับ
 ความเป็นพลเมืองและสัญชาติ ซึ่งเป็นสัญลักษณ์ทางกฎหมายที่ตายตัวของรัฐชาติ ใน
 ขณะเดียวกันก็ค่อย ๆ ถูกประดิษฐ์เป็นพื้นที่ทางเศรษฐกิจผ่านการจัดงานนมัสการพระเจ้า
 ใหญ่องค์ต่อ ลักษณะเช่นนี้คล้ายปฏิบัติการของคนสองถิ่นไร้สัญชาติที่ตั้งถิ่นฐานและสร้าง
 ครอบครัวอยู่ในชายแดนไทย-พม่า ได้พยายามสร้างตัวตนใหม่ผ่านการเป็นลูกศิษย์หลวงพ่อ
 อุดมตะในในฐานะของ “พระสองถิ่น” ที่ได้รับความเลื่อมใสจากคนไทย คนพม่า และคนกลุ่ม
 น้อย (Thongmak & Angasinha, 2017) เพื่อปรับทัศนคติต่อพวกเขาในทางสังคมจิตวิทยา
 ให้หลุดพ้นจากการถูกดูหมิ่น กดทับ และปิดกั้นให้ห่างจากสิทธิและบริการของรัฐ จนคน
 สองถิ่นไร้สัญชาติถูกนับรวมให้เป็นส่วนหนึ่งของชุมชนชายแดนแห่งนั้น

เมื่อผู้วิจัยได้สนทนากับผู้อาวุโสหลายคน (อายุ 70 ปี ขึ้นไป) ถึงการเคลื่อนย้าย
 แม่น้ำโขง ทำให้ทราบถึงมุขปาฐะอีกหลายเรื่องที่แสดงถึงสายใยความสัมพันธ์ของคนสองฝั่ง
 โขงที่แฝงในเรื่องราวต่อกันมา ซึ่งต่างกันในรายละเอียดบ้าง เพราะอาจถูกดัดแปลงและ
 เสริมแต่งไปตามคนเล่า มากบ้างน้อยบ้าง แต่จะมีแก่นเรื่องที่เกี่ยวข้องกับความศรัทธาใน
 พุทธศาสนา ธรรมชาติลึกลับของแม่น้ำโขง และความเป็นเครือญาติของคนท้องถิ่น ที่ทับซ้อน
 อยู่ในโลกทัศน์ของพวกเขา ซึ่งพ้นไปจากกรอบคิดรัฐชาติ ในงานเรื่อง In The Elementary
 Forms of Religious Life (Durkheim, 1912) ของ Emile Durkheim ชี้ว่า ศาสนามีความ
 จำเป็นต่อกลุ่มสังคมของมนุษย์ เพราะศาสนาทำให้เกิดความเลื่อมใสศรัทธา การเคารพนับ
 ถือ การถือปฏิบัติร่วมกันผ่านพิธีกรรมศาสนา สู่ถึงความเป็นหนึ่งเดียวของกลุ่มเครือญาติ
 และเผ่าพันธุ์ เนื่องจากสังคมจำเป็นต้องมีความเป็นปึกแผ่น มีอารมณความรู้สึกร่วมและ
 แสดงออกทางเดียวกัน พิธีกรรมทางศาสนาได้กลายเป็นคุณค่าและความสุขในการใช้ชีวิต

อยู่ร่วมกัน ในขณะที่เดียวกันก็ลดทอนความทุกข์ทางจิตใจไปด้วย ศาสนาและพิธีกรรมที่ปรากฏในรูปจารีตประเพณี จึงทำหน้าที่เป็นสัญลักษณ์ความเป็นกลุ่มก้อนทางสังคม

ความจงรักภักดีต่อสถาบันกษัตริย์ไทย

รัฐไทยและรัฐลาวประสบความสำเร็จพอสมควรในการสร้างความเป็นพลเมืองให้กับคนที่อยู่ในแต่ละฝั่งของแม่น้ำโขง ท่ามกลางบริบทความขัดแย้งและสงครามในภูมิภาคลุ่มน้ำโขง คนฝั่งขวาถูกนิยามใหม่จากรัฐชาติไทยให้เป็น “คนอีสาน” ภายใต้อาณัติความเป็นไทย ส่วนคนฝั่งซ้ายถูกสร้างให้เป็นคนอินโดจีน หรือคนร่วมวัฒนธรรมฝรั่งเศส ก่อนจะเปลี่ยนเป็น “คนลาว” ภายใต้อาณัติความเป็นลาว หลังลาวได้เอกราชจากฝรั่งเศส การหลอหลอมสำนึกความเป็นพลเมืองที่ต่างกันเข้มข้นยิ่งขึ้นในยุคสงครามเย็น รัฐทั้งสองยังได้จัดตั้งหน่วยงานรัฐในชายแดนสองฝั่ง พร้อมกับส่งเจ้าหน้าที่รัฐทั้งส่วนกลางและท้องถิ่นมาประจำการอย่างดาษดื่น ทำให้โลกทัศน์ของครอบครัวข้ามแดนต่อความเป็นพลเมืองของรัฐชาติ เริ่มต่างกันไปในชุมชนแต่ละฝั่ง แม้พวกเขาจะเป็นคนร่วมวัฒนธรรมลาวเดียวกันมาก่อน โดยเฉพาะในฝั่งไทยที่สถาบันกษัตริย์ไทยถูกสร้างให้เป็นศูนย์กลาง และภาพแทนหลักของความเป็นไทยอย่างเข้มข้นมาหลายทศวรรษ

คำบอกเล่าของอดีตทหารลาวฝ่ายราชอาณาจักรลาว วัย 70 ปี ที่เคยต่อสู้หลายปีกับฝ่ายรัฐบาลคอมมิวนิสต์ หลังลาวแตกจึงลี้ภัยมาอาศัยอยู่กับพี่น้องฝั่งไทย และได้แต่งงานกับภรรยาไทย แสดงถึงสำนึกในพระมหากรุณาธิคุณของกษัตริย์ไทย ด้วยแววตาแห่งความปลื้มปิติ แต่ก็ไม่แสร้งความรื่นทิดใจอยู่ไม่น้อย เมื่อระลึกถึงเรื่องราวครั้งอดีต ว่า

“ประเทศลาวอ่อนแอ ผู้นำแตกแยก แบ่งเป็นฝ่าย ๆ ฝ่ายญวน ฝ่ายอเมริกัน รบกันเอง ลาวไม่เคยมีอิสระ เป็นเมืองขึ้นเขาตลอด ทุกวันนี้ก็ถูกรอบงำจากต่างชาติ...ผมรบเพื่อบ้านเมือง ปกป้องกษัตริย์ แต่แม้เขาก็ต้องยอม ผมเสียใจมาก ต้องทิ้งบ้านเกิดมาอยู่ฝั่งไทย ฟังพระเจ้าแผ่นดินไทย ตอนนี้อลาวไม่มีพระเจ้าแผ่นดินแล้ว ผมบูชาในหลวงไทยที่สุด ท่านรักประชาชน ท่านเคยมาหมู่บ้านนี้ด้วย (ร. 9) มาไหว้พระเจ้าใหญ่ ที่เหือนผมมีรูปในหลวงและราชินี ผมสอนให้ลูกหลานรู้บุญคุณกษัตริย์ไทยและแผ่นดินไทย...ส่วนหนึ่งที่ผมตัดสินใจไม่ไปประเทศที่สาม เพราะอยากอยู่ไทย ยังคิดถึงบ้านในลาว มีพี่น้องอยู่ในลาวมาก ยังข้ามไปฝั่งโน้นอยู่เรื่อย ๆ ...ในความคิดผมเป็นทั้งลาวทั้งไทย เกิดในลาว แต่มาอยู่ในไทยสี่สิบกว่าปีแล้ว ผมช่วยหมู่บ้านเต็มที่

ให้ความร่วมมือกับเจ้านายทุกอย่าง แม้ไม่มีบัตรไทย” (Phon [Pseudonym], Interview, 2020)

การสร้างความเป็นพลเมืองเชิงซ้อนจากข้างล่างของครอบครัวข้ามแดนยุคสงคราม ต้องปฏิบัติการเชื่อมต่อครอบครัวตนเข้ากับสถาบันกษัตริย์ไทย เพื่อผสมกลมกลืนสู่ความเป็นไทย การปลูกฝังให้ลูกหลานสำนึกในบุญคุณของพระเจ้าแผ่นดินไทย ในฐานะที่พึ่งในยามที่พวกเขาตกทุกข์ได้ยาก จำต้องหนีร้อนมาพึ่งเย็น จึงถือเป็นพระมหากษัตริย์ไทยของกษัตริย์ไทยอย่างหาที่สุดมิได้ เหนืออื่นใดคือพระเจ้าแผ่นดินไทยได้กลายเป็นสัญลักษณ์หรือเครื่องยึดเหนี่ยวจิตใจในโลกทัศน์ของคนลาวไปแล้ว เพื่อทำหน้าที่เชิงสัญลักษณ์พระเจ้าแผ่นดินลาวที่ไม่หลงเหลืออยู่แล้วในโลกแห่งความเป็นจริง ในแผ่นดินบ้านเกิดของตนในปัจจุบัน การรับรู้และให้ความหมายลักษณะเช่นนี้สะท้อนมุมมองว่า ครอบครัวข้ามแดน โดยเฉพาะอดีตคนลาวอพยพที่ยังไร้สถานะพลเมืองทางกฎหมาย ได้ต่อรองและยอมรับความเป็นพลเมืองไทยทางวัฒนธรรมแล้ว พวกเขาเห็นว่าอาจจะเป็นหนทางที่นำไปสู่การได้บัตรประชาชนไทยในอนาคตอันใกล้

ปฏิบัติการสร้างความเป็นพลเมืองเชิงซ้อนจากข้างล่างผ่านการแสดงแบบโจ่งแจ้งให้เห็นถึงความจงรักภักดีต่อสถาบันกษัตริย์ จะปรากฏเด่นชัดในวันสำคัญของชาติ คือ วันพ่อแห่งชาติ วันแม่แห่งชาติ วันสวรรคตในหลวงรัชกาลที่ 9 และวันเฉลิมพระชนมพรรษาในหลวงรัชกาลที่ 10 ครอบครัวข้ามแดนจะอุทิศตนเป็นจิตอาสา เสียสละเวลาและทรัพย์สินเพื่อพัฒนาชุมชนและสาธารณะ การติดภาพพระบรมสาทิสลักษณ์ และพระบรมฉายาลักษณ์ กษัตริย์องค์สำคัญในบ้านเรือนตน เพื่อมุ่งสร้างความประทับใจให้ผู้นำชุมชน เจ้าหน้าที่รัฐที่อาจพบเห็น เพราะสำคัญยิ่งต่อการได้สถานะความเป็นพลเมืองไทยทางกฎหมาย วันสำคัญแห่งชาติไทยเปิดโอกาสให้พวกเขาได้เป็นสมาชิกของชุมชนในโลกความเป็นจริง และถูกนับรวมเป็นสมาชิกชุมชนรัฐชาติในโลกจินตนาการด้วย ถือเป็นยุทธวิธีที่พวกเขาใช้ในการต่อรองกับอำนาจในชุมชนแห่งนี้ จนได้สิทธิจับจองที่ดินว่างเปล่า (ที่ดินสาธารณะ) เพื่ออยู่อาศัยในชุมชน สามารถทำมาหากินในพื้นที่เศรษฐกิจของชุมชนได้ การเปิดร้านค้าในบริเวณวัด และการขับรถรับจ้างที่จุดผ่านแดน ซึ่งสงวนสิทธิ์ให้เฉพาะคนที่มีครอบครัวอยู่อาศัยในชุมชนแบบเท่าเทียมกัน ไม่เลือกปฏิบัติว่าเป็นครอบครัวคนไทย ครอบครัวคนลาว และครอบครัวข้ามแดน ซึ่งสร้างความมั่นคงและยกระดับชีวิตความเป็นอยู่ให้หลายครอบครัวได้

ครอบครัวข้ามแดนรู้ว่า สถาบันกษัตริย์ไทยคือศูนย์รวมจิตใจคนไทย และเป็นสัญลักษณ์ของรัฐชาติไทย เหนืออื่นใดการพิจารณาให้สถานะความเป็นพลเมืองที่ระบุใน

พระราชบัญญัติสัญชาติ (ฉบับที่ 4) พ.ศ. 2551 และมติของคณะรัฐมนตรี เมื่อวันที่ 7 ธันวาคม 2559 ระบุไว้ชัดเจนว่า ต้องเป็นคนที่มีความจงรักภักดีและเลื่อมใสต่อการปกครอง ในระบอบประชาธิปไตยอันมีพระมหากษัตริย์เป็นประมุข เมื่อได้รับอนุมัติสัญชาติไทยแล้ว ในวันรับมอบบัตรประชาชนไทยที่ใช้ยืนยันถึงความเป็นพลเมืองทางกฎหมาย ก็ต้องจัดพิธี ถวายสัตย์ปฏิญาณตนต่อหน้าพระบรมฉายาลักษณ์ของกษัตริย์ด้วย ฉะนั้นนับได้ชั้นแรกที่จะทำให้พวกเขามีโอกาสเชื่อมต่อตนเข้าสู่ความเป็นพลเมืองไทย ตามโลกทัศน์ของครอบครัวข้ามแดน ก็คือ การแสดงเชิงประจักษ์ให้เจ้าหน้าที่รัฐ ผู้นำชุมชน และคนในชุมชนเห็นว่า พวกเขาเป็นสมาชิกที่ดีของชุมชน มีสำนึกความเป็นพลเมืองที่ดีของรัฐไทยไปพร้อมกัน นอกจากนี้ ยังช่วยลบเลือนทัศนคติเชิงลบที่พวกเขามักได้รับจากสังคม ว่าเป็นภาระทางงบประมาณ มาแย่งงานคนไทย ชอบทำผิดกฎหมาย และอาจเป็นภัยต่อความมั่นคงของรัฐ คล้ายกับแรงงานไทใหญ่ไร้รัฐในเมืองเชียงใหม่ (Ganjanapan & Samnieng, 2016) ต้องต่อสู้ดิ้นรนด้วยการสร้างพื้นที่ทางวัฒนธรรมขึ้นมา หรือสร้างความเป็นพลเมืองทางวัฒนธรรม เพื่อให้ตนเองและครอบครัวสามารถอยู่รอดได้ จากการเลือกใช้ความศรัทธาในสถาบันกษัตริย์ไทยมาเป็นพื้นฐานในการสร้างตัวตน ปรับไปสู่อุปนิสัยความเป็นพลเมืองทางกฎหมาย เพื่อเปลี่ยนผ่านสู่การเป็นสมาชิกส่วนหนึ่งของรัฐไทยแบบทางการ

โลกทัศน์ และปฏิบัติการประกอบสร้างความเป็นพลเมืองเชิงซ้อนจากข้างล่างของครอบครัวข้ามแดนในชุมชนชายแดนไทย-ลาว

การใช้ชีวิตสองถิ่นที่ของครอบครัวข้ามแดนในชุมชนชายแดนฝั่งไทยและฝั่งลาว ควบคู่กัน เป็นวิถีการดำเนินชีวิตที่อยู่เหนือโลกทัศน์และจินตนาการของรัฐชาติสมัยใหม่ ซึ่งหวงแหนอธิปไตยเหนือดินแดน ยึดกุมผู้คนไว้ภายใต้สถานะความเป็นพลเมืองทางกฎหมาย จนแสรังมองไม่เห็นสภาพที่เป็นจริงในการดำรงชีพของพวกเขา กดทับให้กลายเป็นกลุ่มคนข้างล่างที่ด้อยสิทธิและอำนาจ แม้ในบางคราวครอบครัวข้ามแดนได้ถูกนับรวมให้เป็นสมาชิกส่วนหนึ่งของชุมชนชายแดนแห่งนี้ไปแล้ว จากการมีส่วนร่วมในกิจกรรมสาธารณะอย่างแข็งขัน ซึ่งช่วยให้พวกเขามีตัวตนและส่งเสียงเรียกร้องได้บ้าง ในแง่หนึ่งจึงเป็นปฏิบัติการสร้างความเป็นพลเมืองเชิงซ้อนจากข้างล่าง เพื่อตอบโต้ ต่อรองกับความเป็นพลเมืองเชิงเดี่ยวของรัฐชาติ ดังนั้นปริภูมิพลเมืองในชุมชนชายแดน จึงไม่ใช่เวทีของการปฏิสัมพันธ์และการต่อสู้ทางการเมืองสำหรับพลเมืองทางกฎหมายเท่านั้น แต่ครอบครัวข้ามแดนที่มีวิถีชีวิตข้ามแดนอยู่เป็นกิจวัตร และไม่ติดที่ติดทางเหล่านี้ ยังสามารถฉวยใช้ทุนทาง

สังคมที่มีอยู่ให้แปรเป็นทุนประเภทอื่นได้อย่างยืดหยุ่นและสิ้นไหล เพื่อบรรลุประโยชน์สูงสุดแก่ครอบครัวตน วิถีชีวิตสองถิ่นที่ของครอบครัวข้ามแดน อาจไม่ได้มีความหมายแก่การเคลื่อนย้ายเพื่อหาโอกาสและช่องทางเข้าถึงทรัพยากร สิทธิและบริการในฝั่งไทยและฝั่งลาวเท่านั้น แต่หมายถึงแรงปรารถนา การผจญภัย ความเป็นผู้ใหญ่ การบริโภคความทันสมัย ซึ่งแฝงนัยแห่งปฏิบัติการทำลายอำนาจรัฐชาติทางสัญลักษณ์ไปพร้อมกัน

อย่างไรก็ดี ครอบครัวข้ามแดนจะถูกถามถึงความจงรักภักดีต่อรัฐชาติที่อยู่เสมอจากหน่วยงานความมั่นคงของรัฐไทย ย้ำเตือนให้พวกเขาปฏิบัติตามกฎหมายอย่างเคร่งครัด ไม่มีพฤติกรรมเป็นภัยต่อความมั่นคง ซาบซึ้งในพระมหากรุณาธิคุณของสถาบันกษัตริย์ไทย ขณะที่ผู้นำครอบครัวข้ามแดนยุคสงครามจะพร่ำบอกเจ้าหน้าที่รัฐทุกครั้งที่มีโอกาสว่า ได้ส่งสอนลูกหลานให้เป็นคนดี ไม่ยุ่งเกี่ยวกับสิ่งผิดกฎหมาย สำนึกในบุญคุณของแผ่นดินไทย และพระเจ้าอยู่หัวของไทยไม่เสื่อมคลาย แม้ครอบครัวต้องใช้ชีวิตทั้งในฝั่งไทยและฝั่งลาว แต่ไม่ได้หมายความว่าพวกเขาเอาใจออกห่างจากไทย แล้วหันไปจงรักภักดีต่อลาว เนื่องจากสำนึกรักต่อถิ่นฐานและสำนึกต่อรัฐชาตินั้น สามารถเกิดขึ้นและดำรงอยู่คู่กันได้ โดยเฉพาะในยุคที่เทคโนโลยีการคมนาคมและการสื่อสารก้าวหน้าจากโลกาภิวัตน์ ทำให้ผู้คนสามารถใช้ชีวิตข้ามแดนได้หลายแห่ง มีความรักความผูกพัน และความจงรักภักดีต่อหลายสถานที่ไปพร้อมกันได้ (Shaker, 2018) เงื่อนไขและความเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นกระทบกับวิถีการดำเนินชีวิตและโลกทัศน์ของครอบครัวข้ามแดน โดยเฉพาะกลุ่มคนที่ไม่มีสถานะความเป็นพลเมืองไทยทางกฎหมายอย่างไม่อาจปฏิเสธได้ เพราะการไม่มีสถานะความเป็นพลเมืองย่อมหมายถึงสิทธิและสวัสดิการจากรัฐที่น้อยลง รวมถึงโอกาสและช่องทางการพัฒนาคุณภาพชีวิตของครอบครัวที่หดแคบและตีบตันตามไปด้วย

ปฏิบัติการลอตเตอรี่ ช้อนเร้นรัฐ และอำพรางรัฐ

ครอบครัวข้ามแดนที่มีฐานะดีจำนวนหนึ่งเลือกใช้ยุทธวิธี “ลอตเตอรี่แบบสุดโต่ง” (Thaweessit & Krisnachuta, 2012) ยอมจ่ายเงินใต้โต๊ะให้เจ้าหน้าที่รัฐบางคน เพื่อเข้าสู่งการทำ “บัตรไทย” แม้รู้ดีว่ามีความเสี่ยงสูง ที่เงินก้อนใหญ่ที่จ่ายไปนั้นอาจเสียเปล่า โดยไม่ได้สถานะพลเมืองทางกฎหมาย ข้อมูลวิจัยนี้พบว่า มีหนึ่งครอบครัวตัดสินใจ “ช้อนเร้นรัฐ” ด้วยการที่ผู้หญิงคนลาวให้ผู้ชายคนไทยที่เป็นเพื่อนสนิท (ในความเป็นจริง เพื่อนคนไทยมีเพศสภาพแบบชายรักชาย) มารับรองเป็นพ่อของลูกตนเอง เพราะสามีคนไทยหรือพ่อแท้จริงของลูกหนีได้ไประหว่างที่เธอตั้งครรภ์ ทำให้เธอเลือกใช้กลวิธีนี้ และยังคงจ่ายเงินตอบแทนน้ำใจให้เพื่อนคนไทยด้วย แม้ทราบดีว่าเป็นการปกปิดข้อเท็จจริงกับราชการไทย

ตามข้อเท็จจริงแล้วลูกของเธอคนนี้ต้องได้รับสัญชาติไทยตามหลักการสืบสายเลือด (Preechasinlapakun, 2011) หากสามีคนไทยรับผิดชอบต่อลูกในฐานะพ่อ ด้วยการรับรองลูกที่เกิดขึ้นในทางกฎหมาย สภาพเช่นนี้ตรงกับสิ่งที่ Catharine A. Mackinnon (1998) เห็นว่า ครอบครัวเป็นพื้นที่แห่งปฏิสัมพันธ์เชิงอำนาจของชายและหญิง ซึ่งไม่ได้มีแต่ความรักใคร่กลมเกลียวกันเสมอไป แต่เต็มไปด้วยความไม่เป็นธรรมและการเอาเปรียบ โดยเฉพาะเมื่อชายและหญิงต้องสัมพันธ์กับรัฐและกฎหมาย

ในกรณีนี้ นอกจากสามีคนไทยจะหนีจากภรรยาคนลาวโดยไม่รับรองลูกแล้ว ยังได้ทิ้งภาระการเลี้ยงดูและปัญหาสถานะบุคคลทางกฎหมายของลูกไว้ให้ภรรยาคนลาว ต้องจัดการเพียงลำพังด้วย เธอจำต้องเลือกแก้ไขเท่าที่สามารถกระทำได้ ด้วยการแจ้งข้อบิดาตามกฎหมายในใบสูติบัตรของลูกไม่ตรงกับบิดาแท้จริง เพราะปรารถนาให้ลูกได้รับสัญชาติไทย ถึงแม้ทำให้เธอในฐานะคนเป็นแม่ต้องทำผิดกฎหมาย ตามมุมมองของแม่คนลาวที่เห็นว่า การมีบัตรประชาชนไทยของลูก เป็นเรื่องสำคัญยิ่งต่ออนาคตลูกและครอบครัว สะท้อนผ่านประโยคที่ผู้วิจัยได้ยินเสมอ เมื่อสนทนากับภรรยาลาวหลายคนว่า “แม่ไม่ได้บัตรไทย ก็ไม่เป็นไร ขอให้ลูกได้ก็พอ” จนนำไปสู่ปฏิบัติการซ่อนเร้นรัฐ เพื่อให้ได้มาซึ่งความเป็นพลเมืองไทยทางกฎหมาย แม้ถูกมองว่าเป็นวิธีการละเมิดกฎหมายในสายตาคนทั่วไป

ในบางครอบครัวข้ามแดนได้เลือกที่จะ “อำพรางรัฐ” โดยสามีคนไทยขึ้นทะเบียนแรงงานต่างด้าวให้กับภรรยาคนลาว เพื่อให้ภรรยาที่ป่วยเรื้อรังเข้าถึงสิทธิการรักษาพยาบาลในโรงพยาบาลรัฐ ทั้งที่ในความเป็นจริง ภรรยาคนลาวไม่ได้มีสถานะเป็นแรงงานข้ามแดนตามกฎหมายแต่อย่างใด เพราะมองว่าเป็นหนทางที่รวดเร็วและเสียค่าใช้จ่ายไม่มากนัก เพื่อทำให้ภรรยาคนลาวได้รับการดูแลรักษาอย่างต่อเนื่อง พวกเขารู้ดีว่าเป็นการกระทำที่ไม่ถูกกฎระเบียบที่รัฐกำหนดไว้ แต่ตราบไต่ที่วิธีการนั้นช่วยให้สมาชิกในครอบครัวมีคุณภาพชีวิตที่ดีขึ้นได้ พวกเขายินดีที่รับความเสี่ยงจากการละเมิดกฎหมายนั้น จากโลกทัศน์ของคนชายแดนที่เห็นว่า วิถีชีวิตข้ามแดนของพวกเขาเต็มไปด้วยความไม่แน่นอนและมีความเสี่ยงเสมอ จนถึงเป็นเรื่องปกติในการดำเนินชีวิตประจำวัน

ปฏิบัติการแทรกตัวตนเข้าสู่ความเป็นไทย

ครอบครัวข้ามแดนยุคทุนนิยมชายแดนหลายครอบครัวที่สามีและภรรยาอยู่ในวัยหนุ่มสาว (ไม่เกิน 40 ปี) ทำอาชีพค้าขาย และเป็นเจ้าของร้านค้า มีรายได้ค่อนข้างมาก บางคนเรียนจบปริญญาตรี พวกเขาคิดว่าภาระจดทะเบียนสมรสตามกฎหมายไทยและลาว เป็นเรื่องสำคัญและจำเป็นต่อการสร้างความมั่นคงให้ครอบครัว พวกเขาได้แสวงหาความรู้จาก

แหล่งต่าง ๆ อาทิ สอบถามกับครอบครัวที่เคยมีประสบการณ์ตรง ปรึกษาบริษัทนายหน้า และศึกษาสื่อออนไลน์ โดยเน้นเรื่องเกี่ยวกับการแต่งงานข้ามแดนระหว่างคนไทยกับคนลาว ทว่าเมื่อพวกเขาได้เข้าสู่กระบวนการจดทะเบียนสมรสแล้ว ต้องพบกับความยุ่งยากในทุกขั้นตอน เสียค่าใช้จ่ายสูง และใช้เวลามาก ทำให้ทุกครอบครัวตัดสินใจระงับการดำเนินการไว้ก่อน แต่ทุกครอบครัวยังตั้งมั่นว่าจะเข้าสู่กระบวนการจดทะเบียนสมรสตามกฎหมายอีกครั้ง เมื่อมีความพร้อมมากขึ้นในอนาคต เพราะจะทำให้ครอบครัวตนถูกต้องเป็นทางการ ไม่ต้องคอยกังวลในชีวิตคู่ว่าจะถูกสามีหรือภรรยาคนไหนเอาเปรียบ หากพิจารณาเชิงเศรษฐศาสตร์ยังเป็นการลงทุนที่คุ้มค่าในระยะยาว เพราะไม่ต้องข้ามแดนทุกเดือน เพื่อ “จำ” หนังสือเดินทาง และไม่ต้องเสี่ยงถูกจับจากเจ้าหน้าที่รัฐไทยและลาว เหนืออื่นใดคือจะเป็นบันไดขั้นแรกที่น่าไปสู่ความเป็นพลเมืองไทยทางกฎหมาย แม้ที่ผ่านมาการจดทะเบียนสมรสตามกฎหมายไทยและลาวของครอบครัวข้ามแดนในชุมชนแห่งนี้จะไม่สำเร็จเลย ขณะที่คู่สามีภรรยาในครอบครัวข้ามแดนยุคดั้งเดิม และยุคสงครามที่ส่วนใหญ่เป็นผู้สูงอายุ และมีฐานะยากจน เห็นว่า ในชีวิตพวกเขาปากท้องยังเป็นเรื่องสำคัญสุด การจดทะเบียนสมรสเป็นเรื่องรองลงไป แต่เกือบทุกครอบครัวต้องการจดทะเบียนสมรส โดยมีเพียงส่วนน้อยที่มองว่าการจดทะเบียนสมรสเป็นเรื่องไม่จำเป็นต่อชีวิตครอบครัวของตน

ครอบครัวข้ามแดนยุคทุนนิยมชายแดนใต้ค้นร่นหาทางกำหนดชะตาชีวิตทั้งในปัจจุบันและอนาคต เพื่อแทรกตนเข้าสู่ความเป็นคนไทยผ่านกิจกรรมในชีวิตประจำวัน ภรรยาคนลาวที่อายุน้อย (ไม่เกิน 30 ปี) นิยมเปลี่ยนชื่อให้ทันสมัยคล้ายชื่อคนไทยรุ่นใหม่ ขณะที่วัยรุ่นที่เป็นลูกติดมากับแม่ที่เป็นคนลาว (สามีเดิมเป็นคนลาว) และไม่มีสัญชาติไทย ผู้วิจัยสังเกตเห็นว่าจะชอบพูดภาษาไทยในการสนทนาทั้งกับคนที่ไปด้วยกันและกับคนอื่น เมื่อเดินทางไปต่างถิ่น หรือในระหว่างที่พูดคุยกับเจ้าหน้าที่รัฐและนักพัฒนาเอกชน มักแต่งกายด้วยเสื้อผ้าตามแฟชั่นสมัยใหม่ เมื่อไปเที่ยวในตัวเมืองอุบลราชธานี เพื่ออำพรางตัวตนไม่ให้คนในสังคมไทยรู้ว่าตนไม่ใช่คนไทย ในบางครอบครัวที่มีภรรยาคนต่างชาติที่มิชอบที่จะติดสติกเกอร์ที่มีข้อความว่า “ขอเป็นข้าราชการทุกชาติไป” ด้านหลังหรือด้านหน้ากระถกรถยนต์ของตนเอง ที่สำคัญ สมาชิกในครอบครัวข้ามแดนทุกยุคจะนิยมใส่ด้วยเสื้อผ้าที่มีสัญลักษณ์และตราของหน่วยงานรัฐ เสื้อธงรงค์ของหน่วยงานรัฐและองค์กรพัฒนาเอกชน เสื้อลายพรางแบบทหาร เสื้อเหลือง หรือเสื้อที่สกรีน “เรารักในหลวง” ในเวลาที่ต้องติดต่อกับหน่วยงานรัฐ เข้าร่วมประชุมที่จัดโดยเจ้าหน้าที่รัฐ และการเดินทางไประบุที่เป็นทางการนอกชุมชน

ปฏิบัติการดังกล่าวทำให้สมาชิกในครอบครัวข้ามแดนรู้สึกภูมิใจและคลายความกังวลกว่าใส่เสื้อผ้าธรรมดา ด้วยมองว่าเครื่องแต่งกายข้างต้นจะช่วยให้ตนกลายเป็นคนไทยได้สมบูรณ์ขึ้น เพื่อก้าวไปสู่ความเป็นพลเมืองไทยทางวัฒนธรรม แต่ตรงกันข้าม เมื่อครอบครัวข้ามแดนข้ามแม่น้ำโขงเข้าไปใช้ชีวิตในฝั่งลาว สมาชิกไทยรุ่นใหม่จากครอบครัวข้ามแดนยุคทุนนิยมชายแดน กลับขึ้นชอบที่จะใส่เสื้อยืดที่สกรีนข้อความ เช่น สบายดี ประเทศลาว จำปาเมืองลาว เบยลาว ธงชาติลาว และตัวอักษรลาว ซึ่งส่วนมากเป็นเสื้อผ้าที่ภรรยาลาวซื้อมาฝากสามีในคราวที่เดินทางกลับบ้านในฝั่งลาว สื่อนัยถึงความรักและความผูกพันต่อแผ่นดินลาวได้เช่นกัน ไม่ใช่แค่สวมใส่ตามแฟชั่นเท่านั้น เสื้อผ้าเหล่านี้จึงเป็นส่วนหนึ่งในอภรณ์ชั่วคราวที่ห่อหุ้มเรือนกายของสมาชิกในครอบครัวข้ามแดน ไม่ให้รู้สึกเปล่าเปลี่ยวได้ระดับหนึ่ง ในระหว่างที่ใช้ชีวิตในฝั่งไทยและฝั่งลาว แม้หลายคนไม่มีอาการทางกฎหมายจากสถานะความเป็นพลเมืองไทย ไว้คอยปกป้องคุ้มครองสิทธิความเป็นมนุษย์

ปฏิบัติการผ่านงานบุญประเพณี และจิตอาสา

เมื่อผู้วิจัยได้เรียนรู้และทำความเข้าใจวิถีชีวิตสองถิ่นที่ของครอบครัวข้ามแดนในชุมชนชายแดนนี้มากขึ้น จากการเก็บข้อมูลในพื้นที่วิจัยเป็นเวลาเกือบ 1 ปี ผู้วิจัยรับรู้ พวกเขาไม่ได้ใช้ชีวิตได้เงื่อนไขและข้อจำกัดที่รัฐไทยขีดวงกำหนดไว้ตลอด แม้หลายครั้งในความสัมพันธ์กับเจ้าหน้าที่รัฐทุกระดับและผู้นำชุมชน ดูเหมือนพวกเขาจะเชื่อฟัง ยินดีปฏิบัติตาม และให้ความร่วมมืออย่างกระตือรือร้น โดยเฉพาะในเรื่องประโยชน์สาธารณะต่อชุมชนและทางราชการ ซึ่งเจ้าหน้าที่รัฐและผู้นำชุมชนล้วนชื่นชมว่า ครอบครัวข้ามแดนเป็นลูกบ้านที่มีน้ำใจ เสียสละเพื่อส่วนรวม เป็นกำลังสำคัญในการช่วยเหลือกิจกรรมของชุมชนอยู่มิได้ขาด นอกจากครอบครัวข้ามแดนพยายามจะเชื่อมต่อกับความเป็นพลเมืองไทยผ่านสถาบันกษัตริย์ไทยแล้ว ครอบครัวข้ามแดนทุกยุคต่างยึดโยงกับพุทธศาสนาผ่านงานบุญประเพณีที่สำคัญคือ งานนมัสการพระเจ้าใหญ่องค์ตื้อ (บุญเดือนสาม) การทอดผ้าป่าสองฝั่งโขง ประเพณีแข่งเรือยาวสองฝั่งโขง เพื่อสื่อถึงความเป็นพุทธศาสนิกชนที่เคร่งครัดและเต็มเปี่ยมไปด้วยพลังศรัทธาต่อพุทธศาสนา แสดงถึงความเป็นพลเมืองทางวัฒนธรรมร่วมกับคนไทยในชุมชนท้องถิ่น การอุทิศแรงงานจัดเตรียมงานบุญ การบริจาคสิ่งของและเงินทำบุญในแต่ละครั้งเป็นจำนวนค่อนข้างมาก เมื่อพิจารณาเทียบกับรายได้และฐานะเศรษฐกิจของแต่ละครอบครัว มีหน้าซำยังเสนอตัวเป็น “สะพานบุญ” เชื่อมประสานกับญาติพี่น้องคนลาวที่อพยพไปตั้งถิ่นฐานในประเทศที่สาม ส่วนมากอยู่ในสหรัฐอเมริกา และฝรั่งเศส เพื่อระดมเงินและสิ่งของในการจัดงานบุญประเพณีทุก ๆ ปี

ผู้วิจัยได้สอบถามกับผู้นำครอบครัวข้ามแดนยุคดั้งเดิมและยุคสงครามหลายคนว่าทำไมต้องทำบุญบ่อยและใช้เงินมากในแต่ละครั้ง จนรับรู้ถึงเหตุผลที่พวกเขาต้องช่วยกันทำบุญด้วยการบริจาคทรัพย์สิน อุทิศร่างกายเต็มกำลังความสามารถ เพราะเชื่อว่า ผลบุญที่สร้างไว้จะทำให้ครอบครัวอยู่เย็นเป็นสุข พระเจ้าใหญ่องค์ต่อจะคุ้มครองให้ไม่พบสิ่งไม่ดี นำพาแต่สิ่งดีมาสู่ชีวิตคนในครอบครัว ในแง่ก็คือ ไม่ต้องประสบกับความยุ่งยากในการใช้ชีวิตในฝั่งไทยและฝั่งลาว (โดยเฉพาะที่มาจากอำนาจรัฐ) พร้อมกันนั้นยังทำให้ครอบครัวได้รับการยอมรับนับถือจากผู้นำและคนในชุมชนว่า เป็นครอบครัวที่ดีมีศรัทธาแรงกล้าต่อพุทธศาสนา ปฏิบัติการเหล่านี้จึงเป็นส่วนหนึ่งของการสร้างความเป็นพลเมืองเชิงซ้อนจากข้างล่างของครอบครัวข้ามแดน โดยอาศัยประเพณีดั้งเดิมและศาสนาเป็นพื้นที่ทางวัฒนธรรม นำไปสู่ความเป็นพลเมืองทางวัฒนธรรม เพื่อช่วยให้พวกเขาได้รับการปกป้องคุ้มครองจากผู้นำชุมชนและเพื่อนบ้าน ในฐานะที่ถูกนับรวมให้เป็นส่วนหนึ่งในชุมชนแล้วสะท้อนจากเมื่อใดที่สมาชิกในครอบครัวข้ามแดนถูกจับ มักได้รับความช่วยเหลือจากผู้นำชุมชน ด้วยการเข้าไปเจรจากับเจ้าหน้าที่รัฐเสมอ ในกรณีเป็นความผิดที่ไม่ร้ายแรงจะสามารถช่วยเหลือได้ ซึ่งสร้างความอุ่นใจให้กับพวกเขาได้ไม่น้อยสำหรับการดำเนินชีวิตในชุมชนชายแดนนี้ เพราะในความนึกคิดผู้นำชุมชนก็มองว่า ครอบครัวข้ามแดนเป็นสมาชิกในชุมชนของตน รวมถึงยังมีสำนึกว่า คนอีสานกับคนลาวมีชาติพันธุ์เดียวกัน

ครอบครัวข้ามแดนทุกยุคและทุกรูปแบบ ให้ความใส่ใจการเข้าไปมีส่วนร่วมอย่างแข็งขัน ต่อกิจกรรมจิตอาสา ร่วมประชุมประจำเดือน การจัดเตรียมสถานที่จัดงานบุญ ทำความสะอาดและรักษาความปลอดภัยในชุมชน โดยส่วนมากจะเป็นหน้าที่ของผู้ชายในฐานะผู้นำครอบครัว ซึ่งไม่ต่างจากครอบครัวคนไทยในชุมชน แม้ผู้นำครอบครัวข้ามแดนหลายคน เป็นสามีคนลาวที่ไม่มีสถานะความเป็นพลเมืองทางกฎหมาย บางคนยังไม่มีชื่อในทะเบียนบ้าน เพราะตามโลกทัศน์ของภรรยาในวัฒนธรรมลาวมองว่า ถือเป็นกรให้เกียรติสามี ไม่ว่าสามีจะเป็นคนไทยหรือคนลาว ยกเว้นแต่ในกรณีการประชุมหรือกิจกรรมนั้นเกี่ยวกับตัวภรรยาโดยตรง ภรรยาถึงจะเข้าไปด้วยตนเอง แต่ถ้าเป็นเรื่องที่จำเป็นต้องผูกติดอยู่กับสถานะพลเมืองทางกฎหมาย และกิจกรรมที่เป็นทางการ อาทิ ยื่นเอกสารราชการ สมัครเข้าโรงเรียนของบุตร แจกหนังสือสำคัญสูญหาย ซื้อขายอสังหาริมทรัพย์ จะเป็นหน้าที่ของภรรยาหรือสามีที่มีสัญชาติไทย ในกรณีเป็นเรื่องเกี่ยวกับการประกอบอาชีพ การศึกษาของลูกหลาน การดูแลรักษาความเจ็บป่วยของสมาชิกในครอบครัว ปกติแล้วเรื่องเหล่านี้สามีและภรรยาจะปรึกษาหารือร่วมกัน แม้บางครั้งสามีลาวหรือภรรยาลาวมักรู้สึกกว่า ตน

ด้อยอำนาจกว่าสามีไทยหรือภรรยาไทย เพราะไม่มีสิทธิกระทำหลายอย่างได้ตามกฎหมาย ในเชิงเปรียบเทียบจากกรณีดังกล่าว สามีคนลาวจะเกิดความรู้สึกน้อยเนื้อต่ำใจมากกว่า ภรรยาคนลาว เห็นว่าตนไม่เท่าเทียมกับคนไทย ต้องพึ่งพิงภรรยาคนไทย เนื่องจากตาม บรรทัดฐานทางสังคม คาดหวังให้เป็นหน้าที่สามีในฐานะผู้นำครอบครัว

สรุป: การสร้างความเป็นพลเมืองเชิงซ้อนจากข้างล่างในฐานะที่เป็นปฏิบัติการของ ครอบครัวข้ามแดน

ครอบครัวข้ามแดนในชุมชนชายแดนไทย-ลาว เป็นผลลัพธ์ของการแต่งงานตาม ประเพณี หรืออยู่กินฉันสามีภรรยาโดยไม่ได้แต่งงานระหว่างคนไทยกับคนลาว ทั้งหมดไม่ได้ แต่งงานข้ามแดนตามกฎหมาย เพราะไม่ได้จดทะเบียนสมรสตามกฎหมายไทยและลาว ครอบครัวข้ามแดนแบ่งได้ 3 ยุค ประกอบด้วย ยุคดั้งเดิม ยุคสงคราม และยุคทุนนิยม ชายแดน จำแนกเป็น 4 รูปแบบ คือ สามีไทยภรรยาลาวแบบผัวเดียวเมียเดียว สามีลาวมี ภรรยาไทยแบบผัวเดียวเมียเดียว สามีไทยมีภรรยาลาวเป็นภรรยาลาวคนที่สอง และสามี ไทยมีภรรยาลาวหลายคน ทำให้สมาชิกในครอบครัวอย่างน้อยหนึ่งคนไม่มีสถานะความเป็น พลเมืองตามกฎหมายของไทย ต้องตกอยู่ในฐานะคนข้างล่างที่ด้อยสิทธิและอำนาจ แต่พวกเขา ก็ไม่ได้ยอมจำนน เพราะได้สร้างความเป็นพลเมืองเชิงซ้อนจากข้างล่างขึ้น เพื่อต่อรอง กับความเป็นพลเมืองตามกฎหมาย ผ่านวิถีการใช้ชีวิตสองถิ่นที่ในชุมชนฝั่งไทยและฝั่งลาว

ปฏิบัติการของครอบครัวข้ามแดนในการสร้างความเป็นพลเมืองเชิงซ้อนจาก ข้างล่าง ผูกพันกับบุคคล ครอบครัว คุ้มบ้าน และชุมชนอย่างแยกไม่ได้ รวมถึงยึดโยงกับ โครงสร้างทางสังคม วัฒนธรรม เศรษฐกิจ และการเมือง ดังนั้นปัจเจกบุคคลจึงไม่ได้ ตัดสินใจปฏิบัติการได้อิสระเสมอไป พวกเขาเน้นความสัมพันธ์ในลักษณะรวมหมู่มากกว่า ปัจเจกบุคคล ให้ความสำคัญกับครอบครัวและเครือญาติ คำนึงถึงคุณภาพชีวิตและความ มั่นคงของครอบครัว มุ่งสร้างการยอมรับในพื้นที่สาธารณะ ซึ่งเป็นการต่อรองและพิสูจน์ถึง คุณค่าในชีวิตพวกเขาต่อชุมชน แม้ทางกฎหมายพวกเขาไม่ได้ถูกนับรวมให้เป็นพลเมืองไทย ท่ามกลางเสียงเรียกร้องเรื่องสิทธิทางวัฒนธรรมและสิทธิทางการเมือง ตั้งคำถามกับความ เป็นพลเมืองของชาติที่ยึดอยู่กับกฎหมาย ซึ่งถูกมองว่าล้าหลังและมีประสิทธิผลต่ำในการ จัดความสัมพันธ์ของกลุ่มคน โดยเฉพาะคนด้อยสิทธิและอำนาจในชุมชนชายแดนไทย-ลาว

รัฐไทยและรัฐลาวควรเปลี่ยนทัศนคติต่อความเป็นพลเมือง มีนโยบายและมาตรการ รองรับครอบครัวข้ามแดนที่เกิดจากการแต่งงานข้ามแดนอย่างสอดคล้องกับโลกทางสังคมของ

คนในชุมชนชายแดนฝั่งไทยและฝั่งลาว ตระหนักถึงบริบทแวดล้อม วิธีการดำรงชีพ โลกทัศน์คนท้องถิ่น และความสัมพันธ์ระหว่างครอบครัวกับปัจเจกบุคคล เพราะครอบครัวเป็นสถาบันพื้นฐานที่สำคัญต่อชีวิตมนุษย์ทุกคน การกำหนดความเป็นพลเมืองทางกฎหมายที่อยู่บนหลักการคนต่างชาติมีความสัมพันธ์ใกล้ชิดกับพลเมืองของรัฐชาตินั้น ๆ ถูกใช้ในยุโรปหลายประเทศ ซึ่งการแต่งงานข้ามแดนก็ถูกจัดอยู่ในความสัมพันธ์นี้ด้วย (De Hart, 2015) อาทิ เนเธอร์แลนด์มีนโยบายบูรณาการพลเมือง คู่สมรสคนต่างชาติที่ประสงค์ขอสัญชาติต้องพัฒนาภาษา ความรู้ต่อสังคมดัตช์พื้นฐาน และทักษะแรงงาน เพื่อให้การเข้าสู่ความเป็นพลเมืองทางกฎหมายเป็นไปตามที่รัฐพึงปรารถนา (Lapanun, 2018) ขยายนิยามความเป็นพลเมืองให้มีขอบข่ายตรงกับสถานการณ์จริงที่เกิดขึ้น จะช่วยโอบอุ้มผู้คนให้หลุดพ้นสภาวะด้อยสิทธิและอำนาจตามไปด้วย อีกด้านหนึ่งยังจะเป็นดัชนีชี้วัดว่า ไทยและลาวใส่ใจต่อปัญหาความเป็นพลเมืองที่มาพร้อมกับการแต่งงานข้ามแดน และนับเป็นความก้าวหน้าทางสิทธิมนุษยชนในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ เพราะแม้แต่รัฐชาติที่มีระดับการพัฒนาทางเศรษฐกิจมากกว่า เช่น สิงคโปร์ และมาเลเซีย ก็ยังไม่มีนโยบายและมาตรการรองรับเรื่องนี้อย่างเป็นทางการ เป็นรูปธรรม แม้มีผู้ชายสิงคโปร์ไม่น้อยแต่งงานกับผู้หญิงชาวเกาะในอินโดนีเซีย (Ford & Lyons, 2012) และผู้ชายมุสลิมมาเลเซียจำนวนไม่น้อยนิยมแต่งงานกับผู้หญิงไทยเชื้อสายมลายูในจังหวัดชายแดนภาคใต้ (Zubir, Marzuki & Abu Bakar, 2016)

อภิปรายผลและข้อเสนอแนะ

โลกทัศน์ของครอบครัวข้ามแดนในชุมชนชายแดนไทย-ลาว พวกเขาไม่ได้ติดยึดกับรัฐชาติในฐานะที่เป็นศูนย์กลางชีวิต แต่ให้ความสำคัญกับความเป็นคนสองฝั่งโขง ความเป็นลูกหลานพระเจ้าใหญ่องค์ตื้อ ซึ่งมีรากฐานทางวัฒนธรรมและชาติพันธุ์เดียวกัน ความศรัทธาต่อพุทธศาสนาที่ผสมผสานกับความเชื่อลี้ลับเหนือธรรมชาติ ในขณะเดียวกันก็เรียนรู้จะเชื่อมต่อครอบครัวตนเข้ากับสถาบันกษัตริย์ไทย เพื่อความมั่นคง ปลอดภัย และยกระดับชีวิตความอยู่ให้ดีขึ้น ปฏิบัติการสร้างความเป็นพลเมืองเชิงซ้อนจากข้างล่างของครอบครัวข้ามแดนจึงสัมพันธ์กับชุมชน และสำนึกร่วมของคนท้องถิ่นในชุมชนลุ่มน้ำโขงต่างรู้ว่า ความเป็นพลเมือง สัญชาติ และเส้นเขตแดน เป็นสิ่งสร้างจากจินตนาการของรัฐชาติ

การใช้ชีวิตสองถิ่นที่ไขว้สลับไปมาระหว่างฝั่งไทยกับฝั่งลาวของครอบครัวข้ามแดนในชุมชนชายแดนไทย-ลาว ย้ำให้เห็นว่า แม้ในเชิงอุดมคติรัฐชาติปรารถนาจะควบคุมพลเมืองตนไว้ในเส้นเขตแดนที่สร้างขึ้นอย่างเบ็ดเสร็จ แต่ในโลกทัศน์ของคนท้องถิ่นกลับ

ระลึกอยู่ในจิตสำนึกเสมอว่า ชุมชนสองฝั่งโขงเป็นดินแดนที่แบ่งไม่ได้ และความสัมพันธ์ของ
ผู้คนสองฝั่งก็ไม่อาจตัดขาดได้เช่นกัน มีหน้าซำยังถูกปลูกฝังและถ่ายทอดจากรุ่นสู่รุ่น และ
ประยุกต์ให้เหมาะสมไปตามบริบท คล้ายกับงานศึกษาความสัมพันธ์ของคนท้องถิ่นใน
ชายแดนไทย-มาเลเซีย (Pawakapan, 2013) ชายแดนไทย-พม่า (Pocapanishwong,
2016) และชายแดนไทย-กัมพูชา (Raluk, 2013) ค้นพบตรงกันว่า ปฏิบัติการกีดกันพวก
เขากับพวกเราจากอำนาจรัฐชาติ ไม่อาจขวางกั้นความเป็นเครือญาติของคนชายแดนได้

อย่างไรก็ดี ผู้คนที่ดำรงชีวิตในชุมชนชายแดนไทยโดยรอบ มักถูกตั้งคำถามถึง
ความจงรักภักดีต่อรัฐชาติไทย ดังกรณีคนสองสัญชาติในชายแดนภาคใต้ถูกเพ็งเล็งจาก
เจ้าหน้าที่ความมั่นคงว่า อาจเป็นส่วนหนึ่งของสถานการณ์ความไม่สงบ (Ngamlertsupon,
2010) คนสองน้ำเชื้อสายจีน (จีนไทย-จีนพม่า) ในเมืองระนองของไทยกับเกาะสองของพม่า
ถูกเปรียบเทียบว่า “ปลาสองน้ำ หมาสองราว” (Pocapanishwong, 2016) คนหมู่บ้าน
ภูมิซรอลถูกโจมตีว่า “คนไทยหัวใจเขมร” จากความขัดแย้งเรื่องปราสาทพระวิหารและ
พื้นที่ทับซ้อนชายแดนไทย-กัมพูชา (Raluk, 2013) เนื่องจากรัฐชาติเป็นชุมชนการเมืองที่
คาดหวังให้คนในสังกัดจงรักภักดีต่อรัฐชาติอย่างที่สุดเพียงหนึ่งเดียว ดังนั้นจึงเป็นเรื่องปกติ
ที่รัฐชาติจะตั้งข้อสงสัยต่อวิถีชีวิตสองถิ่นที่ของคนชายแดนเหล่านี้ แม้รัฐชาติก็รู้ทั้งรู้ว่า
การโยกย้ายระหว่างสองฝั่งชายแดนเป็นสิ่งที่คนท้องถิ่นปฏิบัติมานาน เนื่องจากชายแดน
เป็นพื้นที่ทางวัฒนธรรม พื้นที่ทางเศรษฐกิจ และพื้นที่การดำรงชีวิต

ครอบครัวข้ามแดนได้สร้างความเป็นพลเมืองแบบใหม่ภายใต้โลกทัศน์ความเป็น
คนสองฝั่งโขง ความเป็นลูกหลานพระเจ้าใหญ่องค์ตื้อ และความจงรักภักดีต่อสถาบัน
กษัตริย์ไทย เพื่อผลักดันครอบครัวตนเป็นที่ยอมรับ หลุดจากสถานะที่ตกเป็นชนข้างล่างที่
ด้อยสิทธิและอำนาจ จนแสดงศักยภาพได้ไม่เต็มที่ และเป็นช่องทางการสะสมทุนเพื่อ
บรรเทาความไม่แน่นอนในการดำรงชีพ รัฐชาติจึงไม่ใช่ผู้ทรงอำนาจแต่ผู้เดียวในการนิยาม
ความหมายและสร้างความเป็นพลเมืองเชิงเดี่ยวอีกต่อไป โดยเฉพาะอย่างยิ่งในชุมชน
ชายแดนริมฝั่งแม่น้ำโขง ซึ่งผู้คนเห็นว่า ชายแดนเป็นพื้นที่แห่งการดำรงชีพ ที่สามารถฉวย
ใช้ชีวิตสองถิ่นที่ในชุมชนฝั่งไทยและฝั่งลาวได้ ทว่าก็ไม่ได้หมายความว่าครอบครัวข้ามแดน
แต่ละยุค แต่ละรูปแบบ จะมีโลกทัศน์ต่อความเป็นพลเมืองเหมือนกันไปเสียทั้งหมด เพราะ
แต่ละครอบครัวข้ามแดนต่างมีประสบการณ์และเงื่อนไขทางสังคม ฐานะทางเศรษฐกิจ
อำนาจและอิทธิพลทางการเมืองที่ไม่เท่ากัน ในแต่ละครอบครัวชายและหญิง สามีและ
ภรรยาที่มีอำนาจต่างกัน และมีปฏิสัมพันธ์กับรัฐและกฎหมายที่ไม่เหมือนกันด้วย สิ่งเหล่านี้

สำคัญต่อการสร้างความเป็นพลเมืองเชิงซ้อนจากข้างล่าง ดังนั้นปฏิบัติการสร้างความเป็นพลเมืองควรถูกพิจารณาในฐานะที่เป็นปฏิบัติการของครอบครัว ไม่ใช่เฉพาะปฏิบัติการของปัจเจกบุคคล และวิเคราะห์ที่เชื่อมโยงกับบริบทชุมชนที่พวกเขาอยู่อาศัยและใช้ชีวิตด้วย

รัฐไทยควรใส่ใจต่อครอบครัวข้ามแดนที่เกิดขึ้นจากการแต่งงานข้ามแดนในชุมชนชายแดนไทย-ลาว โดยเฉพาะในกลุ่มคนที่ยังไม่มีสถานะความเป็นพลเมืองทางกฎหมาย คำนึงถึงโลกทัศน์ของคนท้องถิ่นในชุมชนสองฝั่งโขง เจือปนไขทางวัฒนธรรมและชาติพันธุ์ การดำรงชีพและชีวิตทางสังคม ด้วยการพิจารณาความเป็นพลเมืองทางกฎหมายในมิติที่กว้างและซับซ้อนขึ้น น่าจะเป็นประโยชน์ต่อสังคมไทยในระยะยาว ดีกว่าปล่อยให้พวกเขาไปตามชะตากรรม ซึ่งอาจสร้างความยุ่งยากให้แก่รัฐไทยได้ง่าย ผ่านการมีนโยบายและมาตรการเป็นรูปธรรมต่อความเป็นพลเมืองที่มาจากการแต่งงานข้ามแดน เช่น ให้สิทธิและสวัสดิการขั้นพื้นฐาน การพัฒนาทักษะด้านต่างๆ ของคู่สมรสชาวต่างชาติ การสนับสนุนให้สามีและภรรยาต่างชาติเข้าสู่การจดทะเบียนสมรสตามกฎหมาย การขอสัญชาติทำได้ง่ายขึ้น ใช้เวลาและเงินน้อยลง ซึ่งเป็นประโยชน์ไม่เฉพาะแต่ครอบครัวข้ามแดนในชุมชนชายแดนไทยและลาวเท่านั้น แต่สามารถประยุกต์ใช้กับครอบครัวข้ามแดนที่เกิดขึ้นในชุมชนทั่วไประหว่างคนไทยกับคนต่างชาติ และปรับใช้ในชุมชนชายแดนไทยโดยรอบได้

References

- Agamben, G. (1998). *Homo Sacer: Sovereign Power and Bare Life*. Stanford, CA: Stanford University Press.
- Bell, K. (2014). "worldview." In *Open Education Sociology Dictionary*. Retrieved August 12, 2022, from <https://sociologydictionary.org/worldview/>.
- De Hart, B. (2015). Regulating Mixed Marriages through Acquisition and Loss of Citizenship. *The ANNALS of the American Academy of Political and Social Science*, 662, 170-187.
- Donnan, H. & Wilson, T. M. (1999). *Borders: Frontiers of Identity, Nation and State*. Oxford and New York: Berg.

- Durkheim, E. (1912). **The Elementary Forms of Religious Life**. Swain, J. W. (Trans). Retrieved January 20, 2022, from <https://www.gutenberg.org/files/41360/41360-h/41360-h.htm>.
- Flynn, D. (1997). “We are the border”: identity, exchange, and the state along the Benin-Nigeria border. **American Ethnologist**, 24(2), 311–330.
- Ford, M. & Lyons, L. (2012). Smuggling Cultures in the Indonesia-Singapore Borderlands. In Kalir B., & Sur M. (Eds.). **Transnational flows and permissive polities: Ethnographies of human mobilities in Asia**, (pp. 91-108). Amsterdam: Amsterdam University Press.
- Ganjanapan, A. & Samnieng, C. (2016). Livelihood of Thi Cross-border migrant: construction of identities and citizenship in cultural space. [in Thai]. **Journal of Social science**, 28(1), 111-153.
- Keyes, C. (2002). The people of Asia: Science and politics in classification of ethnic groups in Thailand, China, and Vietnam. **Journal of Asian Studies**, 61(4), 1163-1203.
- King Prajadhipok's Institute. (2013). **Project Citizen**. [in Thai]. Retrieved December 24, 2022, from https://kpi.ac.th/media/pdf/M10_622.pdf.
- Kongsirirat, S. (2015). **The Laotian's worldview from “Nanasara” Column in The Vientiane Mai Newspaper**. [In Thai]. Retrieved December 24, 2022, from <https://www.academia.edu/34838657/%E0%B9%82>.
- Lapanun, P. (2018). Transnational Marriage and Migration: Conceptual frameworks and the state of knowledge. [in Thai]. **Journal of Sociology and Anthropology**, 37(1), 9-42.
- Mackinnon, C. (1998). **Toward a Feminist Theory of the State**. Harvard University Press.
- Manorom, K. (2019). Isan Border Special Economic Zone under Neo-liberalism and the State as “a land broker”: A case study of Mukdahan special

- economic zone. [in Thai]. **Journal of Social Sciences and Humanities**, 45(1), 269-299.
- Ngamlertsupon, J. (2010). **Dual Citizenship and Thai-Malaysian Border Security**. [in Thai]. Retrieved December 16, 2022, from file:///C:/Users/User/Downloads/Policy-Brief-1-1%20(2).pdf.
- Pawakapan, N. (2013). The Colors of Local Lives. [in Thai]. **Journal of Social Sciences**, 25(2), 205-235.
- Phukongchai, P., Lapanun, P. & Suppatkul, P. (2022). Complex Citizenship from Below among Cross-border Families in a Thai-Lao Border Community. **Journal of Mekong Societies**, 18(1), 198-223.
- Phumisak, J. (1992). **The development of Words Siam, Thai, Lao and Khom and the Identity of Race Completed Edition of Khom's Race**. [in Thai]. Bangkok: Siam.
- Preechasinlapakun, S. (2011). **100 years of Thai nationality**. [in Thai]. Retrieved March 13, 2022, from <https://www.law.cmu.ac.th/law2011/journal/e1459405188.pdf>.
- Pocapanishwong, N. (2016). The Dynamic of 'People with Dual Nationality' in the Borderland of Ranong Province. [in Thai]. **Journal of Social Sciences**, 12(1), 175-196.
- Raluk, K. (2013). "Phromsaral": Development the Making of Border Community Identity From traditional community to community of the Thai with Khmer heart. [in Thai]. **Journal of Mekong Societies**, 9(2), 139-166.
- Shaker, S. (2018). A Study of Transnational Communication among Iranian Migrant Women in Australia. **Journal of Immigrant & Refugee Studies**, 16(3), 293-312.
- Santasombat, Y. (2008). **Power, Space and Ethnic Identities: Cultural Politics of Nation-State in Thai Society**. [in Thai]. Bangkok: Thailand Science Research and Innovation.

- Soysal, Y. (1994). **Limits of Citizenship: Migrants and Postnational Membership in Europe**. University of Chicago Press.
- Stuart-Fox, M. (1997). **A History of Laos**. Cambridge University Press.
- Thaweessit, S. & Krishnachuta, S. (2012). **Lives of stateless people and ethnic minorities along the Thai-Lao and Thai-Cambodian borders in Northeastern Thailand**. [in Thai]. Mekong Sub-region Social Research Center Faculty of Liberal Arts, Ubon Rutchathani University.
- Thongmak S. & Angasinha. C. (2017). Social Innovation of Living Standard Improvements of Dual Non-citizens Living Along the Thai-Myanmar Border, Kanchanaburi Province. [in Thai]. **SDU research journal humanities and social science**, 13(3), 165-185.
- Zubir, A., Marzuki, N., & Abu Bakar, M. (2016). Factors and Implications of Cross-Border Marriage among Malaysian Citizens. **International Journal of Humanities and Social Sciences Invention**, 5(10), 13-17.

Interviews

- Dam. (Pseudonym). Cross-border family member. **Interview**. July 1, 2019.
- Ki. (Pseudonym). Cross-border family member. **Interview**. January 10, 2020.
- Phon. (Pseudonym). Cross-border family member. **Interview**. March 20, 2020.
- Thong. (Pseudonym). Cross-border family member. **Interview**. June 17, 2019.